

Далі про Форум читайте на с. 5.

Відбувся публічний діалог науковців

До 78-х роковин геноциду кримськотатарського народу

17 травня відбувся публічний діалог «Депортації, масові репресії, штучний голод: інструменти політики тоталітарних режимів ХХ та ХХІ століть (до 78-х роковин геноциду кримськотатарського народу)».

Організатори: Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим; Міністерство культури та інформаційної політики України; Національний музей Голодомору-геноциду; Інститут дослідження Голодомору; ГО «Кримськотатарський ресурсний центр». Участь у заході взяли провідні науковці, представники влади і Меджлісу кримськотатарського народу, освітяни.

Учасники дискусії говорили про те, чому потрібно досліджувати злочини комуністичного тоталітарного режиму в радянській Україні, у чому схожість політики державного терору СРСР і сучасної росії стосовно України та чому стало можливим повторення політики геноциду.

«Сьогодні ми набагато чіткіше бачимо взаємозалежність та похмуру символічність цілої низки історичних подій, – зазначає директорка Інституту дослідження Голодомору **Світлана Маркова**. – 15 травня ми вшанували пам'ять жертв політичних репресій, а 18 травня згадуватимемо жертв депортації кримськотатарського народу, що у 2015 році Вер-

ховна Рада України визнала геноцидом. Восени вже традиційно запалюємо свічки пам'яті за жертвами Голодомору-геноциду, якого зазнали українці в 1932–1933 роках. Усі ці події – політичні репресії, депортації, штучний голод – є різними проявами однієї і тієї ж політики російського імперіалізму в його комуністичній іпостасі».

Світлана Маркова нагадала, що голод, як зброю масового знищення української нації, комуністичний тоталітарний режим уперше використав ще в 1921–1923 роках. «Вилучення і вивезення російськими більшовиками хліба з України було нахабним, тотальним і регулярним, – наголошує історик. – Не припинялось воно і тоді, коли хліба бракувало самим українцям. Повторилася патова ситуація і в 1932–1933 роках, коли Голодомор став інструментом організованого Кремлем геноциду. У рік 90-річчя початку геноциду кремлівський режим знову вдається до використання голоду як інструменту винищення українців». Зокрема, краде і вивозить український хліб з окупованих територій, руйнує елеватори і продовольчі склади, блокує підвезення харчів і гуманітарної допомоги в окуповані населені пункти, вивозить сільськогосподарську техніку, блокує українські кораблі з зерном тощо.

Як зазначає Світлана Маркова, зло може набувати різної форми, різними можуть бути інструменти, але спільною є людиноне-висницька ідеологія. «Після путінської різанини світ побачив і жажнувся російського народу, «російської душі» та того, на що перетворило росіян тривале використання маніпулятивних технологій тоталітарної пропаганди, укорінення спадкових рецидивів у повсякденні практики», – додає вона. І наголошує, що впродовж багатьох століть росія хотіла стати «Третім Римом» і переконувала своїх громадян, що вони духовно вищі від інших народів уже самим фактом свого народження. А тому буцїмто мають право вчити і карати всіх своїх сусідів. Нині на наших очах, відбувається «чергова реінкарнація ідеї «Третього Риму» у вигляді ідеологічної доктрини, що обґрунтовує правомірність путінської агресії проти України».

Микола Кириченко, ректор Університету менеджменту освіти НАПН України, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України, доктор філософії, додає, що «ми сьогодні маємо справу з явищем, яке вже отримало наукове визначення – «рашизм». Йдеться, за словами науковця, про сучасний фашизм у ХХІ столітті. «Те, що відбувається на наших теренах,

це не війна, це геноцид української нації і нашої держави в цілому», – каже він. І тут, за його словами, особливо важливо тримати освітньо-науковий фронт, доносити до українців правду про наше минуле, яке під росією завжди було трагічним.

Директорка Центрального державного архіву громадських об'єднань України **Ольга Бажан** повідомила, що сьогодні кожен свідомий українець, який бажає знати більше правди про історію України, може отримувати інформацію з архівних джерел, не виходячи з дому. «Наш архів сьогодні має електронний ресурс, який дозволяє в режимі онлайн ознайомлюватися з документами, – каже пані Ольга. – Туди завантажено електронні копії документів Політбюро ЦК Компартії України якраз з 1919 по 1935 роки. Тобто кожен охочий зі свого смартфона може озна-

йомитися безпосередньо з цими документами, аби зрозуміти, які практики застосовувалися до українського народу в ХХ столітті і, на превеликий жаль, у найганебнішій формі повторюються зараз, в ХХІ сторіччі».

Вона додала, що недавно Державна архівна служба запустила проєкт «єдиного вікна» доступу до електронних ресурсів трьох архівів – Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву вищих органів влади і управління та Центрального державного архіву Музею літератури і мистецтв: «Тож тепер кожен, вивчаючи ці документи, може зробити висновки про те, якою була наша історія і які цінності ми наразі відстоюємо».

Юрій ШЕРЕМЕТА,
за матеріалами
holodomormuseum.org.ua

Волонтерський проєкт «Психологічні сили України»

У травні 2022 року стартував проєкт «Психологічні сили України» під егідою ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України.

Проєкт наразі волонтерський, створений у співпраці психологів та громадських діячів як реакція на потреби суспільства у кваліфікованій психологічній допомозі, що опинилося в ситуації реальної постійної загрози життю.

Основна місія проєкту – підготовка психологів до викликів сьогодення і створення

можливостей для надання кваліфікованої допомоги різним категоріям населення.

Протягом травня проведено серію вебінарів для психологів-початківців, волонтерів, практичних психологів і психотерапевтів, у яких взяли участь понад 100 осіб.

5 травня 2022 року відбувся перший вебінар «Як надавати психологічну допомогу потерпілим від сексуального насильства під час війни». Спікер – провідний науковий співробітник відділу психології праці **Едуард**

Помиткін, який розкрив проблему та надав алгоритм психологічної допомоги потерпілим під час війни.

17 травня 2022 року проведено вебінар-майстерню «Загальне розуміння депресії та особливості її перебігу під час війни». Лектор – лікар-психіатр, когнітивно-поведінковий психотерапевт, травмотерапевт, тренер – **Євгеній Тичковський**, який висвітлив особливості депресії у воєнний період і шляхи її подолання.

З матеріалами можна ознайомитися на офіційних сторінках проєкту «Психологічні сили України»: Facebook: <https://www.facebook.com/Психологічні-Сили-України-100973675949064>, Instagram: <https://www.instagram.com/psy.powerua/>

Олена ТРИНУС,
учений секретар
ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України,
кандидат педагогічних наук

Про педагогічну освіту в час війни

Протягом 5–6 травня у Львівському національному університеті імені Івана Франка проходила IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми педагогічної освіти: реалії, нові ідеї та перспективи». Науковий форум відбувся у змішаному форматі, тож усі охочі мали можливість долучитися до участі.

Ініціатором проведення виступила кафедра початкової та дошкільної освіти факультету педагогічної освіти Львівського університету у партнерстві з Молдавським державним університетом (Молдова), Університетом Яна Кохановського в Кельцах (Польща), Університетом імені Штефана чел Мари (Румунія), Жешівським університетом (Польща), Університетом Святих Кирила і Мефодія (Болгарія) та низкою українських наукових й освітніх установ.

Відкрив конференцію в.о. декана факультету педагогічної освіти **Дмитро Герцюк**, який зазначив, що цьогорічна конференція покликана показати реалії, нові ідеї та пер-

спективи реформування української та зарубіжної систем педагогічної освіти, особливо в часі війни. Головною метою сучасних реформ є забезпечення доступності громадян України до якісної освіти на всіх її рівнях. Українська освітня система зараз існує в кризових умовах воєнного часу, які певним чином блокують її розвиток. На порядку денному – досягнення нових якісних освітніх характеристик, що відповідатимуть вимогам сьогодення.

Від імені ректорату слова вітання учасникам конференції адресував перший проректор **Андрій Гукалюк**. «Ми починаємо роботу конференції за таких обставин, коли над усіма нашими теренами звучать сирени, триває війна. Важливо те, що у такий кризовий момент організатори все ж змогли провести Міжнародну науково-практичну конференцію, що об'єднала фахівців зі всієї України та колег із сусідніх держав», – наголосив перший проректор та побажав усім учасникам заходу конструктивних дискусій та

плідної роботи.

Модераторами дискусійної платформи конференції стали завідувачка кафедри початкової та дошкільної освіти **Наталія Мачинська** та професорка цієї ж кафедри **Олена Галян**.

Доповідь «Підготовка майбутніх учителів до виховання учнів на ідеях миру» презентувала завідувачка кафедри ранньої освіти, спеціальної педагогіки та ресоціалізації Куявсько-Поморської вищої школи (Бидгощ, Польща) **Олександра Янкович**. Професорка акцентувала увагу на важливості педагогіки миру, цінності миру та миролюбства, формування цих якостей у майбутніх вчителів засобами, що стверджують пріоритет гуманістичного світогляду.

Проректорка Молдавського державного університету **Отілія Дандара (Otilia Dandara)** у виступі про традиції та тенденції підготовки вчителів у Республіці Молдова зазначила, що школа через вчителів забезпечує передання системи на-

ціональних цінностей, сприяє формуванню соціальної згуртованості та громадянського духу. Оскільки молодь у Молдові зараз не охоче йде працювати в заклади освіти, на державному рівні розроблено та вже впроваджено програму підтримки, що передбачає низку заходів для захоплення молодих фахівців працювати в освітніх установах держави.

Професорка Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини **Валентина Кушнір** здійснила порівняльний аналіз структури системи освіти Польщі та України, виокремила

спільні та відмінні аспекти, вказала на окремі моменти, що заслуговують на увагу, зокрема професійна підготовка магістрів за різними освітніми програмами.

Наступну доповідь виголосив завідувач кафедри інформатики і кібернетики Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького **Вячеслав Осадчий**. Перебуваючи на теренах Західної України, професор наголосив на застосуванні технологій змішаного та дистанційного навчання у підготовці майбутніх фахівців, виокремив технології проведення освітнього

Спільне засідання Президії НАН України і Президії НАПН України

4 травня відбулося спільне засідання Президії Національної академії наук України і Президії Національної академії педагогічних наук України з питання «Оцінки соціально-психологічного стану населення України в умовах війни». Головував на засіданні Президент НАН України **Анатолій Загородній**.

Доповідали доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України **Сергій Дембіцький** і директор Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, член-кореспондент НАПН України **Микола Слюсаревський**, які представили результати досліджень, здійснених напередодні й після російського вторгнення.

За результатами цих досліджень, в Україні активно відбувався процес формування територіально-державницької ідентичності громадян, головною підвалиною якої є усвідомлення імперативу незалежності нашої держави. У середині лютого 2022 року цей процес за багатьма соціологічними показниками наблизився до свого максимуму. Так, 79,2% громадян вважали, що хоча на шляху нашої державності багато перешкод, Україна все одно має бути незалежною. Зазначено, що в умовах війни особливого значення для перемоги набувають фактори, пов'язані з моральним духом та психологічним станом людей. Насамперед йдеться про їхню згуртованість, віру в перемогу, підтримку армії та політичного керівництва країни.

В обговоренні доповідей взяли участь Народний депутат України **Вікторія Подгорна**, президент НАПН України **Василь Кремень**, члени президії НАН України, академіки **Ярослав Яцків**, **Вадим Локтев** й ін.

У дискусії прозвучали схвальні відгуки про

своєчасність і глибину досліджень наукових установ двох академій. Вікторія Подгорна звернула увагу на необхідність видання за обома дослідженнями спільної доповіді й доведення її до відома всіх Комітетів Верховної Ради України. Василь Кремень наголосив на успішності спільної доповіді та зазначив про важливість об'єднання зусиль потужних інституцій в галузі соціології та соціальної психології НАН України і НАПН України.

Загалом Президія Національної академії наук України та Президія Національної академії педагогічних наук України констатують, що вторгнення військ Російської Федерації в Україну має багато руйнівних для громадян нашої країни наслідків. Але разом з тим в українському суспільстві спостерігаються значні позитивні зрушення соціально-психологічного характеру, викликані активізацією мобілізаційних ресурсів громадян. З огляду на це одним з важливих і актуальних дослідницьких напрямів у галузі суспільних та гуманітарних наук є вивчення соціально-психологічного стану населення України.

Учасники спільного засідання Президії НАН України і НАПН України схвалили роботу науковців Інституту соціології НАН України та Інституту соціальної та політичної психології НАПН України з дослідження зазначеної проблематики.

Інституту соціології НАН України (член-кореспондент НАН України Є.І. Головаха) та Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (член-кореспондент НАПН України М.М. Слюсаревський):

Рекомендовано налагодити на постійній основі співпрацю з питань дослідження соціально-психологічних викликів війни та повоєнного суспільного відновлення, забезпечити формування спільного інформаційно-комунікаційного середовища та електронних інформаційних ресурсів, обмін наявною інформацією з цих питань.

У листопаді 2022 р. провести спільну науково-практичну конференцію «Соціально-психологічний стан населення України в умовах війни».

Лідія ТКАЧЕНКО,
завідувач сектору
науково-аналітичної обробки
та поширення інформації
НАПН України

З Науково-аналітичного доповіддю «Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики й відповіді» можна ознайомитися на с. 6-8.

25 країн Антарктичного альянсу підтримали Україну

На щорічній нараді з Договору про Антарктику 25 країн-учасниць висловили рішучу підтримку Україні у зв'язку зі збройною агресією РФ та влаштували демарш під час виступу російського представника, демонстративно залишивши залу засідань. Це відбулося 24 травня, в Берліні, де тривала 44-та Консультативна нарада Договору.

«Цей захід – по суті найголовніша подія року в елітному клубі антарктичних країн, яку можна порівняти з засіданням Генасамблеї ООН – тільки для учасників Договору про Антарктику. На нараді вирішуються всі найголовніші питання спільного управлін-

ня та взаємодії на крижаному континенті. Загалом учасниками Договору є 54 країни, але право голосу мають лише 29 Консультативних Сторін, серед яких і Україна», – пояснив заступник Міністра освіти і науки України, очільник української делегації **Олексій Шкуратов**.

На урочистому пленарному засіданні з нагоди відкриття наради виступив представник України, радник-посланник Посольства України в Німеччині **Максим Ємельянов**. Він ознайомив делегатів з наслідками повномасштабного вторгнення РФ на територію України та впливу російської агресії на українську

антарктичну програму.

«Система Договору про Антарктику була заснована у дусі міжнародної наукової співпраці на протипагу спробам мілітаризації та територіальних претензій. Очевидно, що Росія не доросла до того рівня, щоб поважати міжнародно визнані кордони інших держав та право своїх сусідів на самостійне існування. Така держава-агресор не заслуговує бути членом міжнародних організацій та має бути повністю ізольована», – наголосив Максим Ємельянов.

Діма ДІМІТРОВ,
за матеріалами сайту top.gov.ua

процесу з використанням дистанційного навчання, що не потребує високої якості Інтернет-з'єднання – текстові повідомлення, сайт-курс, електронна пошта.

Доповідь професора університету імені Яна Кохановського (м. Кельці, Республіка Польща) **Славомира Хроста (Slawomir Chrost)** відобразила особливості організації освітнього процесу засобами інформаційних технологій, з урахуванням прогалин у вихованні дітей та молоді саме в контексті порушення принципів гу-

манізму, дитиноцентризму, природовідповідності.

Надалі учасники конференції продовжили роботу у шести секціях та взяли участь у майстер-класах. У доповідях висвітлювалися питання українського та зарубіжного досвіду розвитку вищої педагогічної освіти; пріоритетні напрями професійної підготовки фахівців дошкільної, початкової та інклюзивної освіти; сучасний стан та перспективи розвитку початкової освіти в умовах Нової української школи; реалізація ідеї

наступності дошкільної та початкової освіти в умовах освітніх змін; проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі; впровадження систем оцінювання якості педагогічної освіти.

У роботі конференції взяли участь представники багатьох українських університетів.

Відбулося два майстер-класи. «Лайфхаки дистанційного навчання в Новій українській школі» презентували професорка кафедри теорії і методики початкової освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки **Валентина Вітюк** та старша викладачка цієї ж кафедри **Ірина Кашиб'як**. «Якщо низький заряд життєвої батарейки: шляхи емоційного відновлення» – дав можливість учасникам оцінити можливості своєї діяльності та вартість усіх послуг, і в такий спосіб дізнатись шляхи емоційного відновлення у складних реаліях сьогодення. Організаторами майстер-класу виступили старша викла-

дачка кафедри практичної психології Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ **Наталія Калька** та викладачка цієї ж кафедри **Андріана Лезка**.

Другий день IV Міжнародної науково-практичної конференції був присвячений представленням наукових здобутків магістрантів різних освітніх інституцій. «Заговори, щоб я тебе побачив», – такими словами розпочала свій виступ доцентка кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка **Марія Стахів** на секційному засіданні «Дослідницькі проекти магістрантів». «Хай ваше слово буде точним, а думка – прозорою», – отримали магістранти настанови на початку роботи.

За результатами діяльності конференції буде видано збірник тез доповідей.

Галина КРОХМАЛЬНА,
доцентка кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка,
кандидатка філологічних наук

Етичні орієнтири як моральна норма

Загальне.

Щодо комунікації про сексуальні злочини, вчинені проти дітей. Тема чутлива, потребує обережності висвітлення і має спиратися на вироблені медіаспільнотою етичні норми саморегуляції. Висвітлювати треба. Питання – як. Попри те, що представники офіційних органів можуть бути дуже вражені фактами, що їм доступні в силу повноважень, і попри те, що вони не є журналістами, пресслужби офіційних органів мають керуватися чинними документами, спрямованими на захист дітей у медіапросторі, зокрема, підготовленими у співпраці психологів і медійників актами (див. сайт Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, акт 1 – це якраз про дітей, які зазнали сексуального насильства).

Після цього акту журналістська громадськість напружувала іще більш конкретні правила регулювання таких повідомлень, ними потрібно керуватися і пресслужбам і посадовцям, які виступають у медіапросторі з повідомленнями.

Хоча такі документи не є юридичними приписами, вони дають етичні орієнтири і пояснюють наслідки.

Конкретне.

Підтримую звернення жінок-журналісток до омбудсмена. Емоційний стан більшості українців далекий від спокійно-врівноваженого. Емоції виражують дуже сильні, спостерігається певне виснаження і гальмівний захист. Не потрібно це сприймати як звикання, забування, ігнорування і прийняття злочинів. Збудження емоцій не може тривати безкінечно.

Це саме стосується і тону марафону на телебаченні: потрібна «холодна» інформація для прийняття рішень, є інформаційний голод у багатьох практичних питаннях.

Годі «вражати». Ресурс психіки зараз потрібен для іншого – для опанування втрат і збереження продуктивності дій. Принаймні має бути баланс повідомлення – починаємо з ресурсу, який дає сили зустрітися з інформацією про трагедію, потім – що трапилося, завершуємо ресурсом – куди звертатися, що зробити глядачу, щоб не було індуковано жакливу безпорадність (одну з найбільш токсичних емоцій, що руйнують здоров'я і нашу силу духу).

Зовсім конкретне.

Не потрібно вражаючи деталей про предмети і способи гвалтування. Якщо офіційний спікер відчуває такий нестерпний емоційний стан, що не може себе опанувати, йому потрібно не на ефір іти, а до психолога по допомогу, щоб себе посилити психологічно перед ефіром і не призвести до зараження своєю емоцією усіх глядачів.

Реальність зараз дуже важка. Не треба насакувати з емоційними коментарями (цього зараз дуже багато, ми наразі перевантажені й виснажені). Сильні емоції погіршують мислення, а воно зараз – дуже важливий ресурс. Не потрібно роздмухувати проблему – потрібно врахувати поради, не повторювати прикрі помилки і працювати далі.

Любов НАЙДЬОНОВА,
заступник директора
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України
доктор психологічних наук,
член-кореспондент НАПН України

Я – можу!

Хто чекав, хто не очікував – а військово-вторгнення рф відбулося й триває запекла боротьба військових і невійськових із клятим ворогом.

Після першого шоку ракетних ударів і зруйнувань – внутрішній діалог:

– «Яка моя позиція? Біженця? – Ні! Це моя Одеса».

– «Що я можу зробити?» – І впевненість: «Я – можу багато!»

Ми, вчені-педагоги України – європейської країни – маємо працювати на благо нашої держави, незважаючи ні на що. Зі свого боку, одеська команда Освітньо-наукового порталу «Педагогічна майстерність викладача вищої школи» (<https://www.pedagogic-master.com.ua>) розпочала на нашому YouTube каналі серію випусків академічно-методичних діалогів із авторитетними і компетентними освітянами України: «Виклики національної ідентичності в умовах війни: погляди освітян».

Усі випуски відеодіалогів об'єднані спільною метою – допомогти як молодим викладачам так і досвідченим майстрам у

гармонізації власного життя і освітнього простору зростаючого покоління в таких надскладних для кожного українця умовах сьогодення.

Ми – а це команда професіоналів – намагалися, аби перегляд випусків наших академічно-методичних діалогів допоміг користувачам усвідомити основи націєтворчості та ідентичності; необхідності суб'єктності духовно-інтелектуального життя кожного окремого громадянина і громади в цілому; здійснення соціально-педагогічної допомоги в умовах військової агресії для внутрішньо-переміщених осіб; створення позитивної професійно-педагогічної комунікації в освітньому просторі дистанційного навчання в умовах війни; на ґрунті фактичних архівних даних про історичні події розширити об'єктивні уявлення про історію Півдня України з можливістю застосування в освітньому процесі вищої школи.

Наразі у вільному доступі є випуски на теми: «Україноцентризм інтелігента», «Соціально-педагогічна допомога», «Суб'єктність духов-

но-інтелектуального життя», «Професійно-педагогічна комунікація», «Історичні міфи про Південь України», «Мова має значення», «Тенденції суспільної згуртованості», «Травма та відновлення когнітивних функцій». Список поповнюється.

Побачили неабиякий інтерес до нашої роботи з боку користувачів, яких виявилося понад 6,5 тис. без жодної замовної та оплачуваної реклами. Ми щасливі! Бо все що ми робимо – виключно на нашому ентузіазмі і бажанні зробити власний внесок задля перемоги України!

Алла СЕМЕНОВА,
доктор педагогічних наук, професор,
м. Одеса

Рефлексія наукових зустрічей

На початку травня відбулася блискуча дводенна наукова конференція у Львівському національному університеті імені Івана Франка, і обидва дні не покидало дивне відчуття. Нарешті оформилося в думку: «Чому ми втрачаємо (або ж вже втратили) значну частину нашої наукової еліти?»

Війна розкидала представників багатьох університетів по

різних країнах не тільки Європи, але й світу. Війна змусила частину викладачів залишити конспекти та наукові публікації, а взяти до рук зброю! І з однієї, і з іншої категорії – багато не повернеться додому... А ще є та частина викладачів, які залишилися тут, вдома (знову ж таки, для окремих дім – територія, вже захоплена ворогами), але їхні освітні заклади перебувають під при-

цілом – насамперед, ворогів... І чіткого механізму як діяти саме їм – немає, вони залишені самі на себе.

До чого це все? Ми повинні зберегти науковий потенціал нашої освіти! Відбудовувати й оновлювати треба буде не тільки житлові будинки, парки, заводи... Необхідно буде підтримувати духовний потенціал кожної дитини, кожної молодої людини; кожного, хто захоче або ж змушений буде отримати іншу освіту, аніж вже має... Підтримка духу наших сту-

дентів відбувається саме зараз, у час неспокою та невизначеності, і ми не можемо чекати закінчення війни, бо ми можемо просто запізнитися зі своїми порадами! Викладачі підтримують студентів у різний спосіб.

Тож підтримаймо і самих викладачів – тих, хто зараз цього дуже гостро потребує! Тих, хто зараз стоїть на роздоріжжі...

Наталія МАЧИНСЬКА,
доктор педагогічних наук,
професор,
м. Львів

«В мізках світлішає повільно...»

Не навчившись відриватися від потоку новин, раптом зрозуміла, що хвилює відсутність не тільки хороших новин, а й такої пасажу.

Наші успіхи на фронтах – безперечно важливо, жахи військової агресії – це страшно.

Але раптом подумалося, що знищення України – мета цієї війни для рф, і лише її гніт, про який і не згадають, коли спалахнуть континенти.

Поясню.

Учора майнула новина про те, що кількість біженців у світі перевищила рекордні 100 мільйонів людей, зокрема через війну в Україні. Європі тяжко – більша їх частина осідає саме там, і настає момент, коли можливості дати притулок тим, хто втік від війни, вичерпуються.

Друга позиція – також про Європу. Тема голоду у перспективі – тепер одна з першосмугових у цій війні.

Найважчі умови для посівної в Україні, крадіжки російськими бойовиками, військові дії – ось умови, що ніяк не сприяють рекордним урожаєм. Але ж у нас до того ще є посушлива зима, весна без опадів, ціни на паль-

не і хто його знає, яким буде літо!

У результаті маємо незмірний потік біженців, зростають обсяги допомоги, якої вони потребують, економічна криза і голод, перспектива яких стає не такою й примарною.

...По суті, мета війни, розв'язаної росією, – навіть не Україна, яку планують просто стерти з землі разом із народом. Ціль – змусити Європу просити росію про допомогу. Чи буде це на колінах або як іще – то таке.

Але – щоби просили, випрошували, припинювалися і лише на умовах, які диктуватиме агресор. І він же визначатиме долі світу.

Щось уже виходить у цьому напрямі – інакше не було б «гойдалок» із виділенням допомоги Україні, із заборонами на постачання зброї або її транзит, млявою реакцією на 2014-й рік, із відключенням від банківської системи, з відмовою від «триколонних» вугледнів...

Європа, яка виростила замість провини після Другої світової нездоровий комплекс схилення перед росією, поки не може зрозуміти (не по-європейськи ж!), що плани агресора Україною не обмежуються. Молдова, Польща, Прибалтика – про них уже говорили.

Весна-війна

Умоєму новому місці перебування – Шосткінському районі, що на Сумщині – тривожна пора. Рашистські мерзоти, хоч і були вигнані за межі нашого регіону, продовжують періодичні ракетні обстріли українських прикордонних територій і навіть часом намагаються прорватися через кордон. На щастя, мародерити у «другої армії світу» виходить значно краще, ніж воювати. Проте ці блошини укуси, як і раніше, негативно впливають на світовідчуття жителів області.

Атмосфера тривоги та спів-

переживання трагедії мешканців Донбасу та південних областей України шосткінців не залишає...

Це символічно, але з гнітючою моральною атмосферою, що панує в місцевій спільноті, перегукуються і стан природи. На дворі – практично літо, але на вулиці переважно похмура та досить холодна для цього часу року погода...

І все ж таки всі ми – діти північного сходу неньки – віримо: наша перемога – не за горами і все буде Україна!

Ігор ОГНЄВ,
краєзнавець, журналіст,
м. Шостка, Сумська обл.

Поезії війни

РОВЕСНИЦІ

ТИ не стрілась впритул із війною.
І розмірене в ТЕБЕ життя.
Бо обходить біда стороною,
Лиш тривожить сирен виття.
ТИ сьогодні гуляти ходила,
Слава Богу, не знаєш страждань,
Бо не чуєш, дівчинко мила,
Ні ракет, ні бомбардувань.
Робиш селфі з надутими губками,
все від рідних чогось вимагаєш...
...А ВОНА ж захлинається муками,
про які ТИ і гадки не маєш.
А ВОНА вже не чує холоду,
бо від страху і болю німіє,
Коли поряд від мук і від голоду
люди мруть, як остання надія.
Починає молитву й завершує,
все випрошує ласку Господню,
щоби тільки померти першою,
і не бачить, як рідні відходять...

МАТЕРЯМ УКРАЇНИ

На крилах розтривожених вітрів,
душею, що живе у ріднім слові,
я обіймаю нині матерів,
що сповнені печалі та любові.
В тривожні ночі, як немає снів,
і в неспокійних днів важку годину
молюсь із вами за усіх синів,
що захищають рідну Україну.
Бо так боротись, напролом іти,
так ненавидіти, любити і прощати,
і так чекати здатна тільки ти –
благословенна українська мати.

І знову дякую Тобі, мій Боже:
хоч по житті мені нелегко йти,
та вільно словом володіти можу
і зі знаряддям будь-яким на «ти».
За те, що вчив мене, як раптом впала,
свій біль терпіти. І чужий ділити...
І що любові не буває мало
в душі моїй, що молиться й болить.
За те, що смерті страху більш не маю
(лише б ніхто потому не страждав!).
і що ніколи я не нарікаю
на долю ту, яку мені Ти дав.
Бо хто я є? Малесенька краплина
в людського океану глибині...
Та мрія в кожного із нас єдина:
здолати зло в жорстокій цій війні!

ДОЛЯ МОЯ ВИШИВАНА

Різнобарвні клубочки, нитки кольорові
Мої руки по черзі розмотують знов –
І за хрестиком хрестик, яскраві, чудові,
Візерунками стеляться на полотно...
Так і ти, моя доле, сама підбираєш
Кольори необхідні для свого шиття:
Мить до миті, гіркі та солодкі, складаєш
В неповторну картину людського життя.
То дитинство розквітне, рожеве, як мрія,
Свіжі сили в посріблену старість вдихне –
Й помаранчевим полум'ям іскра надії
Серед сизого відчаю вмить спалахне.
Задурманять лілово бузком-матіолою
Наших перших побачень звабливі літа,
Білий – цвітом незайманим ляже на голову,
Сірим боєм затужить вночі самота...
Чорним птахом незвана печаль увірветься
В свіжість зелені й ніжності чисту блакить,
А багряно-червоний любов'ю озветься –
Й жовто-сонячна радість в очах зяснить.
Зарум'яниться молодість стигло-вишнево,
Малинову спокусу в душі прихова,
Щирим золотом раптом засяє серпнево
Зрілість віку, як хлібні гарячі жнива.
Затремтить павутинкою «бабине літо»,
Наче втрачений колір розгублених мрій, –
І зима-неминуність розгорне над світом
Між кінцем і початком свій білий сувій.
Знову доля на ньому почне вишивати
Світанковий промінчик чийогось життя...
А в дитячих руках буде знов оживати
Цвітом радості й смутку моє вишиття.

Ліна ВЕРЕСЕНЬ,
поетеса, м. Кременець,
Тернопільська обл.

Порозуміння, підтримка, спільний опір, боротьба за європейські цінності

Двосторонні наукові конференції вчорні з Польщі та України проводяться кожні три роки. Попередня така зустріч відбулася у 2019 році і стосувалася проблематики освіти для миру. Навіть тоді ми не могли мовчати перед обличчям російського вторгнення до Криму.

Для наступного форуму було визначено проблематику освіти під час пандемії COVID-19. Ми також зовсім не передбачали, що Україна, яка так чудово розвивалася, зазнає такої агресії, руйнувань і масових злочинів. Ми по-особливому переживаємо екзистенційні трагедії жителів України, для яких тисячі поляків відкрили власні домівки, приймаючи біженців, переважно матерів з дітьми, щоб їхні чоловіки та брати могли воювати, боронячи батьківщину.

Драматично звучить теза президента Національної академії педагогічних наук України професора **Василя Кременя**: Все на землі починається з людини. Це так. Людство все ще переживає дегуманізацію в результаті збройних конфліктів, джерелом яких є не світ тварин, нелюдських істот, а світ людей, нібито розумних істот.

Цьогорічний Форум, що був організований Інститутом педагогіки Університету Марії Кюрі-Скłodовської у Любліні спільно з Академією спеціальної освіти Марії Гжегожевської у Варшаві зібрав понад 150 учасників в аудиторії Інституту педагогіки UMCS, серед яких понад двадцять професорів з України, переважно із західної її частини. Делегацію українських науковців очолила академік НАПН України **Нелля Ничкало**. Здавалося б, що дворічні наукові дослідження вчених обох країн, зосереджені на питаннях освіти під час пандемії Covid-19, будуть неадекватні ситуації сусідньої країни, яка переживає з 2014 року, і в умовах надзвичайно драматичний вимір внаслідок вторгнення військ російського агресора від 24 лютого 2022 року. Проте, як наголошують вчені України, незважаючи на тривалу війну та збитки, що завдалися також в інфраструктурі вищої та загальної освіти, у їхній країні продовжується процес навчання дітей та підлітків, проводяться наукові дослідження, особливо в педагогічних науках з упровадження освітньої реформи. Обмін результатами досліджень періоду пандемії наочно підтвердив, що цей час не був втрачений для освітніх рішень, адже парадоксальним чином він підготував українське суспільство до дистанційної освіти, яка стала необхідністю майже на всій території цієї країни внаслідок бойових дій та знищення мирного населення, у тому числі вчених, вчителів та працівників позашкільної освіти.

Доповідь академіка НАПН України **Лариси Лукянової**, яка розповіла про вплив пандемії Covid-19 на вищу освіту та шляхи подолання її наслідків у вітчизняному та за-

рубіжному освітньому просторі, викликала неабиякий інтерес. Дослідження охопило 424 анкети, отримані від вищих навчальних закладів 109 країн. Після їх систематизації та аналізу вона вказала на причини негативного впливу пандемії COVID-19 на вищу освіту, а саме: обмеження мобільності студентів вищих навчальних закладів для навчання вдома та за кордоном. У 89% університетів довелося призупинити науково-дослідницьку та студентську практику. Тоді більшість міжнародних та національних конференцій було скасовано. Виникли проблеми з порушенням психічного самопочуття студентів, зокрема відчуття самотності, підвищена невпевненість, надмірна драматизація ситуації, стреси, порушення сну тощо, брак компетентностей та необхідної мотивації до самоосвіти та використання цифрових платформ. За дослідженням Лукянової, понад 56% студентів вважали ситуацію пандемії однозначно

негативною щодо інтернатної освіти. Цікаво, що близько 30% молоді висловлювали позитивну думку про цифрову освіту. Фінансове становище вишів погіршилося через необхідність перерозподілу державного фінансування на охорону здоров'я та соціальний захист. За словами професора, освіта була однією зі сфер суспільного життя, яка найбільше постраждала в перші місяці пандемії. Знизилася кількість заявок на підвищення кваліфікації в науці. Більше половини вищих навчальних закладів припинили роботу або були повністю закриті, а решта перейшли на дистанційну освіту. Були й такі неприємні явища, як використання молоддю онлайн-курсів сумнівної якості, неможливість їх повної перевірки чи прояви недобросовісності під час здачі та іспиту. Польська вища освіта та наука зазнали таких самих явищ. Позитивним наслідком дистанційного навчання внаслідок пандемії стала дуже хороша підготовка дітей, підліт-

ків та дорослих до спілкування в умовах воєнного часу.

Ректори університетів України та директори наукових інститутів НАПН України, які не змогли приїхати до Польщі, у тому числі академік **Василь Кремень**, записали свої виступи, завдяки чому учасники Форуму мали змогу ознайомитися з результатами досліджень, а також з дослідницькими проектами, що здійснюються у співпраці з технічними університетами наших країн та університетами. Один із таких проектів обговорював директор Інституту цифровізації освіти **Валерій Биков** щодо спільного створення першої міжнародної цифрової освітньої енциклопедії з науковцями Познанського технологічного університету.

Очевидним фактом є те, що під час Форуму розглядалися питання освіти та виховання в посттоталітарних країнах та країнах, які постраждали від тоталітаризму (расизму) у ХХІ столітті. Доповіді з цієї проблематики представили професор з Лодзінського університету (Польща) **Богуслав Сліверський** та директор Інституту рефлексивних і спеціалізованих досліджень (Україна) **Михайло Найдьонов**. Польський педагог посплав на результати психоаналітичних і біографічних досліджень періоду дитинства Гітлера, Сталіна та Путіна, що підтверджує правильність тези: насильство починається в середовищі природної соціалізації, у родинному колі, де деякі дорослі – батьки чи опікуни дітей – знущують над ними. Майже з початку ХХ століття в педагогіці йде війна між прихильниками авторитарного виховання, виховання у послуху і підкоренні з представниками анти-авторитарної та гуманістичної педагогіки, тобто педагогіки, яка підтримує дитину та її гідність. Ми, як педагоги, зобов'язані працювати над вилученням насильства із повсякденного життя, щоб, як наголошував філософ **Теодор Адорно** – «Аушвіц більше ніколи не повториться. Нам потрібно дізнатися про механізми, які роблять людей здатними на такі дії, ми повинні самі показати їм ці механізми і, пробудивши загальне усвідомлення цих механізмів, намагатися не дати людям стати такими знову».

Михайло Найдьонов зазначив, що лицемірство в суспільствах передуює виникненню воєн і тиранії. Війна Росії проти України – це напад тоталітаризму на людську цивілізацію загалом. Тоталітаризм використовує технології для створення альтернативної (помилкової) свідомості насамперед у власному суспільстві, перетворюючи державу на терористичну машину шляхом залякування, арештів, підробок та інформаційних блоkad. Тому на Форумі йшлося про те, як освіта та наука можуть допомогти подолати воєнні травми, руйнування, жорстокість та знищення мирного населення.

Богуслав СЛІВЕРСЬКИЙ,
професор Лодзинського
університету,
Польща,
мовна консультація
Стефан ЛАШИН,
Лонг-Айленд, США

Люблін, 12 травня 2022 року
Резолюція учасників IX Польсько-Українського / Українсько-Польського наукового форуму

Ми, учасники IX Наукового форуму польських та українських освітян, що відбувся 11-13 травня 2022 року в Люблінському університеті Марії Кюрі-Скłodовської, беремо у науковому дискурсі актуальні наукові та освітні проблеми, які є предметом дослідження та аналізу в наших братніх країнах щодо проблем віртуальної освіти.

Ми хочемо, щоб цей двосторонній Науковий форум слугував подальшому поглибленню співпраці польських та українських освітян, популяризації взаємних наукових і дидактичних досягнень, зміцненню дружніх уз і став основою для подальшої наукової, дослідницької та освітньої співпраці.

Цьогорічний форум відбувся у надзвичайно драматичний час, пов'язаний з агресією Російської Федерації щодо нашого східного сусіда. Ми цінуємо героїчну боротьбу українського народу, захищаємо свободу, суверенітет та територіальну цілісність України і водночас захищаємо цінності, що надзвичайно дорогі нам в Об'єднаній Європі, це демократія, свобода та мирна співпраця між націями.

Висловлюємо глибоку пошану та віддаємо шану Героям України, заявляючи також про подальшу допомогу в розвитку та відбудові суверенної, демократичної України!

Слава Україні!

Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді

Науково-аналітична доповідь

Повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року, що стало кульмінацією тривалої та виснажливої гібридної агресії проти нашої країни, потягло за собою низку гострих викликів соціально-психологічному стану українського суспільства. На одні з них суспільство вже дало гідну й переконливу відповідь, інші ще чекають такої відповіді. І цілком очевидно, що в її обґрунтуванні провідну роль має взяти на себе фахове співтовариство вітчизняних психологів, ядром якого є колективи наукових установ психологічного профілю НАПН України.

Спричинена війною психологічні виклики можна умовно поділити на такі чотири групи: виклики українцям як спільноті; виклики ментальному здоров'ю особистості; виклики психологічному благополуччю та розвитку дитини; виклики українським психологам як фаховому співтовариству.

У пропонованій доповіді використано результати деяких емпіричних досліджень, а саме: проведеного 7-16 лютого 2022 року всеукраїнського репрезентативного опитування, що здійснювалося Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України спільно з Асоціацією політичних психологів України в межах щорічного моніторингу громадської думки¹, а також на отримані вже під час повномасштабного вторгнення дані опитувань Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова², Gradus Research³, Соціологічної групи «Рейтинг»⁴ та результатів щойно проведених досліджень окремих науковців. Дані, що їх отримано в умовах вторгнення, зі зрозумілих причин навряд чи можуть претендувати на бездоганну репрезентативність, але все ж їх правомірно брати до уваги як такі, що відображають

певні тенденції нинішнього стану суспільної свідомості та психоемоційного самопочуття українців.

Використано також окремі міркування й пропозиції, висловлені Зоєю Гаркавенко, Катериною Гольцберг, Андрієм Козінчуком, Тамарою Хомуленко та іншими колегами – учасниками зніційованого Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України Всеукраїнського круглого столу «Психологія російсько-української війни: внутрішній погляд», що відбувся в режимі онлайн 7 квітня ц.р.

Керівник авторського колективу – директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, член-кореспондент НАПН України Микола Слюсаревський.

З повним варіантом доповіді можна ознайомитися на сайті НАПН України naps.gov.ua.

ВИКЛИКИ УКРАЇНЦЯМ ЯК СПІЛЬНОТІ

Оскільки війна є гостроконфліктним зіткненням великих людських спільнот, то вона стає випробуванням насамперед на їхню міцність і життєздатність. До найістотніших психологічних викликів, що з початком повномасштабного російського вторгнення постали перед українцями як спільнотою, правомірно віднести:

- **необхідність перебудови перцептивно-го образу російсько-української війни, що склався в попередні роки.** Як впливає з даних наших моніторингових досліджень, упродовж восьми років гібридної агресії з боку Російської Федерації, українському суспільству так

шкод, Україна все одно має бути незалежною, лише 16% поділяли думку про те, що незалежність не принесла нам нічого доброго, менше 11% заявляли, що Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися, тільки 9,5% зберігали ностальгічну мрію про відновлення «союзу братніх радянських народів». При цьому втрачав силу навіяний радянською та російською пропагандою зловісний образ українського націоналізму: небезпеку в ньому у лютому цього року вбачало вже менше чверті опитаних (найнижчий показник за весь період спостережень). Натомість територіально-державницька ідентичність громадян України набувала дедалі виразнішого національного забарвлення. Так, частка респондентів, Україна все одно має бути незалежною, лише 16% поділяли думку про те, що незалежність не принесла нам нічого доброго, менше 11% заявляли, що Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися, тільки 9,5% зберігали ностальгічну мрію про відновлення «союзу братніх радянських народів».

не вдалося сформувати консолідоване бачення війни на Донбасі. Народною війною проти окупантів на момент останнього опитування її вважали 40,5% українців. А частка тих, хто сприймав її як нікому не потрібну війну, розв'язану українською (порошенківською) владою, у різні роки коливалася від 30% до майже 46%. Тобто громадська думка стосовно збройного протистояння на Донбасі була поляризованою, що істотно підривало єдність фронту і тилу. Це засвідчувало фактичну перемогу російської пропаганди в інформаційній війні проти України. Проте зовсім інакше сприймали українці гіпотетичне (до останнього часу) вторгнення російських військ на нашу землю. Частка респондентів, які погоджувалися із тим, що якби Путін увів війська в Україну, вона б зустріла їх з квітами, в жодному регіоні, включно зі Сходом і Півднем, не перевищувала 5%. Тому закономерно, що, коли вторгнення таки відбулося, це докорінно змінило в суспільній свідомості сприйняття російсько-української війни, миттєво обнуливши перемогу російської пропаганди. Оскільки війна безпосередньо увійшла в наш дім, українці почали сприймати не її інформаційний образ, значною мірою викривлений, а реальний предметний зміст, і робити адекватні висновки. Отже, на цей психологічний виклик наше суспільство вже належно відповіло, що, однак, не дає підстав недооцінювати токсичного впливу російської пропаганди на певну частину населення, передусім на окупованих територіях;

- **потреба актуалізації групової ідентичності українців як ідентичності національної.** Упродовж трьох останніх десятиріч групові ідентичності українців формувалися як територіально-державницька, головною підвалиною якої є незалежність України. Цей процес відбувався може й повільно, але неухильно, і напередодні повномасштабного російського вторгнення наблизився до свого максимуму за багатьма соціологічними показниками. Так, 79,2% громадян вважали, що хоча на шляху нашої державності багато пере-

- **потреба зміни характеру владно-підвладних відносин.** Одним з головних трендів громадської думки в Україні упродовж усіх років незалежності було невдоволення громадян владою. Не вдалося уникнути цього невдоволення жодній владній команді, зокрема й чинній. Усі соціологічні служби фіксували останнім часом падіння рейтингу довіри як до Президента, так і до Уряду та Верховної Ради. Водночас значна частина українців не так уже й потребувала цієї довіри, оскільки почувалася значною мірою незалежною від влади, автономною в громадянському сенсі. Майже половина учасників нашого опитування (46,3%) зазначили, що їхній добробут залежить не від політичної та економічної ситуації в країні, зумовленої діями влади, а від їхніх особистих зусиль. Така громадянська автономія робила структуру владно-підвладних відносин доволі аморфною, що, може, й непогано під певним кутом зору, але не відповідало потребам воюючої країни. І суспільство відповіло на цей виклик кардинальним посиленням своєї вертикальної ієрархії, вершину якої уособлює лідер нації. При цьому українцям було важливо, щоб лідер виконував не тільки і не стільки організаційну й регулятивну функцію, а передусім символічну та ідеологічну. Із цією місією блискуче впорався Володимир Зеленський завдяки особистій твердості і мужності, виявленим у перші дні вторгнення. Його однозначно визнане лідерство пригасило в суспільстві колишні політичні чвари та взаємні образи. Дії влади тепер підтримують від 78% до 88% громадян⁵. Однак у міру збільшення тривалості війни й певних ознак сприйняття її як буденності, що вже з'являється, колишні чвари та образи знову починають спливати на поверхню. Отже, цей виклик не втрачає актуальності;

- **наявність як доцентрових, так і відцентрових тенденцій суспільної згуртованості.** Необхідно зазначити, що ті суперечності, які постійно приписувалися українському суспільству за регіональною, національною та іншими ознаками, ніколи не були такими значущими, як їх намагалися змалювати. За даними наших опитувань, певну напруженість від впливу на їхнє життя мешканців інших

регіонів чи осіб інших національностей могли відчувати менше 15% громадян. Війна ще дужче об'єднала суспільство, мешканців Сходу і Заходу, україномовних і російськомовних, згуртувавши їх навколо військово-політичного керівництва країни. Але водночас з'являються тенденції нових розломів. До традиційного для часів локальної війни на Донбасі відчуження між певною частиною цивільних і військових додаються соціально-психологічні

суперечності між місцевим населенням і прибульцями, між тими, хто залишається в Україні, і співвітчизниками, що виїждять за кордон. Початкова хвиля співчуття поволі згасає і через окремі випадки непорозуміння та конфліктів деякі громадяни роблять безпідставні узагальнення, поширюючи негативну оцінку на всіх переселенців. Цьому сприяють усілякого роду провокативні заяви та повідомлення, частина з яких має, безумовно, інспірований характер. Даються взнаки також міжцерковні суперечності, увиразнюються незгоди між українцями, які прагнуть беззастережної перемоги як єдиного можливого результату війни, і тими, хто схильний погодитися на компроміси, тощо;

- **психологічні ризики завищених суспільних очікувань.** Українське суспільство має досвід численних розчарувань від невинуватених очікувань, наприклад, після Помаранчевої революції. До таких розчарувань можуть призвести й запевнення щодо здобуття швидкої перемоги над російським агресором. Ці запевнення здатні на деякий час приглушити важкі переживання, пов'язані із війною, проте потенційна шкода від такого стилю осмислення воєнних загроз відчутно перевищує його короткострокову користь;

- **прояви та наслідки колективної психотравматизації.** Травматичний вплив повномасштабного російського вторгнення може виявитися зіставним із трагедіями Голодомору і Другої світової війни. Йдеться не тільки про людей, які перебували під окупацією, пережили знущання, тортури, поранення, гвалтування, смерть близьких, тим паче на їхніх очах. Високою є ймовірність генералізації травми війни на все українське суспільство. Уже нині наслідки колективної психотравматизації російсько-українською війною проявляються у вигляді тенденцій перенесення засвоєних практик розлюднення ворога на

неугодних співвітчизників, а також узвичаєння аномальних суспільних норм, скажімо, обсценної лексики. Остання легко проникає у вітчизняний медійний простір без жодної на те потреби. Як приклад можна навести авторську програму експерта Детектора-медіа Вадима Миського «Русскій фейк, іді на***!», яка щоденно виходить в ефірі Українського радіо (важко позбутися враження, що цим гаслом, скалькованим з легендарної фрази, народженої в запалі бою, згаданий експерт намагається посилити свої подеколи не вельми вправні спростування російських фейків);

-імовірність формування в біженців психологічного синдрому недовіри. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців станом на 26 квітня 2022 р. кількість біженців, які виїхали з України від початку російського вторгнення, перевищила 5,3 млн осіб⁶. Більшість із них скористалися наданими країнами, що приймають, правами на отримання матеріальної допомоги, працевлаштування, медичного страхування, оформлення дітей до закладів освіти (школи, дитячі садки) тощо. Під час соціологічних опитувань

понад 80, а то й 90% біженців⁷ висловлюють палке бажання повернутися додому. Проте попереду їх чекає чимало психологічних пасток біженства, до яких належать не лише краді, ніж удома, побутові умови, престижніші заклади освіти для дітей, а й такі суб'єктивні чинники, як поступова адаптація до життя на чужині, вплив української діаспори, приклад трудових мігрантів, який нібито доводить, що українським патріотом чи не корисніше бути за кордоном. Слід також зважати на демографічну структуру вимушених переселенців, переважну більшість яких становлять кваліфіковані професіонали. З огляду на соціально-демографічну ситуацію в країнах, що приймають, які самі потерпають від витоку робочої сили, українські переселенці можуть виявитися вельми затребуваними на тамтешніх ринках праці.

Проведений аналіз засвідчує, що відповідаючи на поставі сьогодні перед українською спільнотою виклики, доцільно:

- усіма інформаційними, освітніми та просвітницькими засобами просуваюти ідею територіально-культурного розмаїття України як ціннісного імперативу, що є джерелом сили, а не слабкості єдиної у світоглядному, політичному та ментальному сенсах української нації;
- не послаблюючи меседжів щодо неминучості перемоги українського народу у війні з російським агресором, уникати водночас їх надмірної бравурності і подеколи невірної оптимістичності, формувати психологічну готовність суспільства до різних сценаріїв подальшого перебігу війни, її можливого затяжного характеру, а також до значних зусиль і труднощів, пов'язаних із повноцінним відновленням України;
- напрацьовувати та поширювати нові практики і норми владно-підвладної взаємодії на засадах діалогу, прозорості, обопільної відповідальності влади і громадянського суспільства;
- у культурно-просвітницькій роботі перенести акценти зі знецінення російської культури на утвердження пріоритетів української культури. Для полегшення інтеграції в український культурний простір тієї частини на-

селення України, яка традиційно орієнтувалася на російську культуру, висунути концепт захисту прогресивних надбань цієї культури від рашистського варварства, що сприятиме розширенню кола невдоволених путінським режимом росіян, котрі тією чи іншою мірою прихильно ставляться до України, та майбутній денацифікації РФ;

• ініціювати створення всередині країни та на міжнародному рівні дієвої системи запобіжників дегуманізації суспільних відносин, узвичаєнню неприйнятних суспільних норм, а також оформленню нових шовіністичних рухів і режимів;

• розробити і впровадити медійні, просвітницькі та інші механізми підтримання духу взаємної поваги, терпимості та порозуміння між громадянами, що зі зброєю в руках захищають Батьківщину, і цивільним населенням, тимчасово переміщеними особами і приймальними громадами, тими, хто залишається в Україні, і тими, хто виїхав за її межі;

• подбати завчасно про розгортання випереджувальної інформаційної кампанії з підтримання та зміцнення мотивації українських біженців до повернення на Батьківщину, що має поєднуватися зі створенням у країнах їхнього перебування контактних центрів з надання правової, психологічної, медичної, педагогічної та іншої допомоги.

ВИКЛИКИ МЕНТАЛЬНОМУ ЗДОРОВ'Ю ОСОБИСТОСТІ

Нагадаємо, що Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає ментальне (психічне) здоров'я як стан благополуччя, за якого людина може реалізовувати власний потенціал, долати життєві стреси, продуктивно й плідно працювати та робити внесок у життя своєї спільноти. Природно, усе це значно ускладнює або й зводить нанівець війна, тим паче сьогодні, коли люди ще не встигли оговтатися від пережитої коронакризи (хоч і кажуть від початку війни із властивим українцям гумором: Україна вже подолала ковід). Отже, серед нинішніх викликів ментальному здоров'ю особистості:

-поєднання травматичного впливу війни з досвідом переживання пандемії COVID-19 та спричинених нею карантинних заходів.

Пандемія коронавірусу з її екстремальним досвідом долаття колективного та індивідуального стресу, толерування невизначеності та вимушеної відмови від звичних життєвих практик стала для українських громадян певним щепленням від руйнівної дії надзвичайних ситуацій. Під час пандемії суспільство звикло швидко пристосовуватися, боротися і виживати в несприятливих умовах. Всупереч очікуванням рівень соціальної напруженості, як показали наші дослідження, у 2021 р. виявився помітно нижчим (2,4 бали за 5-бальною шкалою), ніж у доковідному 2018 р. (2,96 балів). Проте, з іншого боку, затяжний перебіг пандемії призвів до накопичення стресу та психоемоційного виснаження у значній частини суспільства. Повноцінного відновлення громадян після коронакризи так і не відбулося, а її відкладені негативні наслідки у вигляді поширення ірраціональних форм поведінки, упереджень, деструктивних емоційних станів нині накладаються на травматичний досвід війни та ще більше ускладнюють завдання збереження ментального здоров'я;

-поширення деструктивних емоційних станів. Фахівці різних служб та інституцій фіксують своєрідну динаміку емоційного реагування людини на війну: після шоку, ступору та цілковитої розгубленості її перших днів зазвичай настає період граничного емоційного піднесення, солідарності та палкої надії на швидку перемогу, який відтак неминуче змінюється депресивною фазою з домінуванням таких станів, як апатія, песимізм, безнадія. Окрім того, постійним емоційним фоном війни для багатьох є важке почуття провини, страх та його деривативи (панічні атаки, генералізовані тривожні стани), нестерпний гнів та ненависть до ворога. Для людей, що зазнали втрат або травмування, особливу небезпеку становлять гострі стресові реакції, патологічний перебіг горювання. Деструктивний вплив надмірних або патологічних емоційних реакцій на події війни проявляється як у безпосередніх та короткострокових розладах ментального здоров'я, що можуть бути від-

носно легко ідентифіковані та куповані, так і у формуванні віддалених наслідків, які значно гірше піддаються діагностиці та лікуванню;

-стресогенні трансформації особистісної картини світу. Напередодні рашистського вторгнення лише 37% опитаних допускали, що Російська Федерація може розв'язати повномасштабну війну проти України, 35% не вірили в це, 28% вважали з відповіддю⁸. Отже, переважна більшість громадян України виявилася психологічно неготовою до війни як такої, а ще більше – до того рівня жорстокості та варварства, який демонструє ворожа армія. Звичне сприймання світу як загалом надійного та гармонізованого життєвого простору для багатьох перетворилося на повністю зруйноване або, принаймні, зазнало кардинального перегляду. Руйнування чи трансформація картини світу супроводжується болісними переживаннями, зміною ціннісних пріоритетів, а подеколи й недовірливим або підозрливим ставленням до оточення, знеціненням власного життя, емоційною нестабільністю тощо. Як наслідок, послаблюється адаптивний потенціал особистості, що є істотним ризиком для її ментального здоров'я;

-інтенсифікація та поляризація міжособового спілкування. З одного боку, екстремальні обставини війни сприяють розширенню сфери спілкування з близькими та рідними, зміцненню родинних зв'язків, нівелюванню звичних конфліктів в ім'я більшої згуртованості під час спільної біди. Це фіксують і соціологічні служби, і дослідження окремих психологів. Проте, з іншого боку, загострюються конфронтаційні позиції у просторі соціальних контактів на ціннісно-смысловому рівні (свій /чужий, друг /ворог, перемога /зрада, люди /нелюди, прощення /покарання тощо). Тому в ширших соціальних контекстах часто-густо відбувається, навпаки, поляризація міжособового спілкування, особливо в соціальних мережах і передусім з родичами та друзями, що мешкають у РФ. Це проявляється у викривленні комунікаційної активності (од цілковитої відмови спілкуватися до імпульсивного вираження надмірних емоційних переживань) і теж підриває ментальне здоров'я особистості;

-ризиковані форми інформаційної поведінки. Глибоке проникнення інформації, медіа та соціальних мереж у хід ведення сучасної війни перетворює звичайних громадян на потенційні цілі і потенційних співучасників ворожих атак. Одним з ризиків є застосування звичних медіапрактик, зокрема прагнення фіксувати та миттєво поширювати будь-яку інформацію, і таким чином несвідомо сприяння ворожим намірам прицільно атакувати об'єкти військової чи критичної цивільної інфраструктури. Іншою небезпекою – для психологічного благополуччя вже самої особистості – є неконтрольоване споживання медіаконтенту, у тому числі створеного ворожою армією в цілях ведення інформаційної війни;

-посттравматичні стресові розлади. За досвідом АТО/ООС, ризик отримати посттравматичні нервово-психічні розлади мав приблизно кожен п'ятий учасник бойових дій,

а серед поранених та інвалідизованих – кожен третій⁹. Зрозуміло, повномасштабна війна багатократно збільшує цю сумну статистику. Не менш деструктивних наслідків воєнної психотравматизації зазнає й мирне населення – як ті, хто вирішив залишатися вдома, так і ті, хто поневірявся мігруючи і тепер стежить за подіями дистанційно;

-розлади соціальної адаптації та її деструктивні способи.

Під впливом воєнних подій у певній частині людей проявляються різноманітні розлади адаптації – у вигляді зниження пристосувальних здібностей, пригнічення пошукової активності тощо. Набувають поширення й більш деструктивні адаптаційні сценарії, що призводять до примноження ризиків та загроз фізичному виживанню і психологічному благополуччю особистості. Йдеться, зокрема, про свідоме та невмотивоване нехтування безпекою, фаталізм, псевдогероїзм, що фіксують передусім військові психологи. Схильними до таких сценаріїв поведінки значно частіше стають чоловіки, ніж жінки;

-ризик надмірної трудової зайнятості та незайнятості громадян, волонтерської та приймальної діяльності. З початком війни одні громадяни змушені здійснювати свою трудову діяльність в екстремальних умовах, нерідко наближених до бойових, наприклад, під час посівної кампанії. Інші втрачають роботу у зв'язку з неминучим скороченням бюджетної сфери та підприємницької діяльності. Першим загрожує фізичне виснаження та емоційне вигорання, другим – депресивні стани від вимушеної незайнятості та матеріальної скрути. Хочемо ми це помічати чи ні, умови війни завдають шкоди ментальному здоров'ю також і тих громадян України та зарубіжжя, що залучені до різних форм допомогальної та приймальної волонтерської діяльності, – через ненормований графік та напружені умови роботи, повсякчасний стрес, численні побутові незручності.

Належна відповідь на виклики ментальному здоров'ю особистості, на наш погляд, передбачає:

• актуалізацію набутого громадянами під час коронакризи конструктивного досвіду долаття її негативних психоемоційних та соціальних наслідків;

• активізацію просвітницьких та психоедукаційних зусиль, спрямованих на формування у громадян психологічних компетентностей щодо безпечної у спричинених війною ситуаціях поведінки, кризової комунікації, культури споживання інформаційної продукції;

• створення національних центрів спеціалізованої психологічної допомоги, зокрема Національного центру травматерапії та ізраїльським зразком, який має систематизувати та впорядковувати/доопрацьовувати наявні ресурси допомоги населенню (пам'ятки, психоедукаційні продукти, відео/аудіо тощо);

• перегляд наявних державних програм і проектів соціального захисту населення з метою обов'язкового включення до них заходів із соціально-психологічної реабілітації;

• розширення в публічному просторі та індивідуальному психологічному консультуванні когнітивного фрейму війни, тлумачення її як трагічної події, яка водночас оздоровлює людські стосунки, збагачує людей духовно, спонукає їх до посттравматичного особистісного зростання;

• ухвалення державних стандартів мовлення, що регулюють висвітлення засобами масової інформації чутливих тем військових злочинів, зокрема тортур, сексуалізованого насильства, масових убивств;

• охоплення заходами психологічної допомоги не лише тимчасово переміщених та інших осіб, постраждалих від воєнних дій, а й усіх, кому внаслідок надмірного навантаження, порушення звичного укладу життя загрожує емоційне вигорання, зокрема й представників громад, котрі приймають українців, що рятуються од війни, як в Україні, так і за рубежом;

• не лише соціальну а й психологічну підтримку людей, які втратили роботу, потерпають від безгрошів'я та вимушеної незайнятості.

ВИКЛИКИ ПСИХОЛОГІЧНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧЮ ТА РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Під час війни та в інших екстремальних обставинах діти часто демонструють надзвичайну стійкість, гнучкість та здатність розвиватися відповідно до своїх природних можливостей. Однак водночас вони є суспільною групою, найбільш вразливою до ризиків війни. Її трагічні та жакливі події стають потужним стресовим чинником і для дорослих людей, а незрілий дитячий психіці можуть завдати іноді незворотної шкоди. Тому виклики психологічному благополуччю та розвитку дитини належить виділити в окрему групу. Такими викликами є:

• **набуття невластивого в дитячому віці життєвого досвіду (проживання втрат, передчасне дорослішання).** Серед найпоширеніших психічних розладів серед дітей, які постраждали в результаті війни, – ПТСР, депресія, гострі реакції на стрес, синдром дефіциту уваги і гіперактивності, панічний розлад, тривожні розлади та розлади сну, страхи, скутість та сором'язливість, «чипляння» за дорослих, поведінкові проблеми та розлади поведінки, болі психосоматичної природи, уникнення спілкування та взаємодії з іншими людьми, небезпечна для життя поведінка;

• **негативний вплив війни на психоемоційний стан та когнітивні функції дитини.** Зіткнення із жорстокістю та жахом вражає здатність дитини будувати емоційно значущі стосунки й успішно навчатися. Поширеними наслідками травмування дитини є замирення, пригніченість, втрата інтересу до спілкування та розваг. Але не тільки. Спостерігається й когнітивне зниження – погіршення пам'яті, пізнавальної активності, розсіяна увага, розлади мотиваційно-вольової сфери. Такі наслідки травмування істотно ускладнюють залучення дитини до звичних для неї активностей та практик (навчання, виховання, ігор, взаємодії з однолітками та старшими людьми), уповільнюють інтелектуальний та фізичний розвиток. У дітей підліткового та юнацького віку можуть розвиватися глибокі депресивні стани, спостерігаються підвищений рівень агресії і різних фізіологічних скарг, деструктивне почуття провини, самоушкодження;

• **психологічна дестабілізація значущих дорослих (передусім батьків і педагогів).** Здатність дитини до оволодіння ефективними стратегіями долаття труднощів, її психічна стійкість до подій та наслідків війни істотно залежать від якості сімейних стосунків, спроможності значущих дорослих надавати дитині підтримку і турботу в необхідному обсязі. Але іноді дорослі самі є дестабілізованими і не можуть належним чином турбуватися про потреби дитини, а в гіршому випадку навіть відреагують через дитину власні деструктивні психоемоційні стани. Тим самим дитина потрапляє під подвійний дестабілізуючий тиск – дорослі не надають їй ані нормальної зовнішньої підтримки, ані належних зразків ефективного копію, які можна було би використувати для саморегуляції та самопідтримки;

• **руйнування та/або докорінна зміна освітнього середовища.** За попередніми оцінками, за межі України нині виїхало 2/3 дітей.

Переважна більшість із них влаштована в заклади освіти країн перебування, адаптується до нового освітнього, мовного, культурного середовища. Проте це дається нелегко. Нелегко й дітям, що залишилися в Україні. Вони потроху поновлюють втрачені зв'язки зі своїми школами, однокласниками, педагогами, але про повноцінне поновлення звичного освітнього простору поки не йдеться. Міністерство освіти і науки України, Національна академія педагогічних наук України докладають усіх можливих зусиль до відтворення єдиного національного освітнього простору, забезпечують функціонування Всеукраїнської школи онлайн, її соціально-психологічний супровід. Однак докорінна зміна освітнього середовища, яка вже відбулася, становить сьогодні потужний виклик благополуччю та розвитку українських дітей і матиме серйозні відтерміновані наслідки, характер яких спрогнозувати важко;

• **комплекс проблем дистанційної освіти.** Досвід загальнонаціональних локдаунів 2020-2021 рр. дав змогу істотно розвинути систему дистанційного навчання, забезпечити її як технологічно, так і методично. Проте досі так і не вдалося вирішити проблему доступу до дистанційного навчання для дітей, що мешкають у місцевостях з низьким рівнем інтернет-проникнення, належать до малозабезпечених сімей тощо. До того ж запуск дистанційного навчання в умовах повномасштабного російського вторгнення висвітлив недоліки так званого асинхронного навчання, коли діти просто заслуховують навчальний матеріал, записаний педагогом заздалегідь, і не мають змоги надати чи отримати зворотній зв'язок в режимі реального часу. Тим часом саме зворотній зв'язок є важливою передумовою успішного навчання та психоемоційної стабілізації дітей, особливо в умовах війни;

• **соціальні й ментальні ризики сирітства та усиновлення.** До початку повномасштабної російської агресії в Україні налічувалося близько 70 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Внаслідок війни кількість таких дітей значно зростає. Діти, які втратили батьків, потребуватимуть багаторічного та безперервного професійного психологічного супроводу, орієнтованого на подолання важких наслідків психотравмування, адаптації в нових сімейних системах. Водночас зростає потреба в усиновлювачах, їх відборі, підготовці та супроводі. Проте сьогодні належного відбору сімей усиновлювачів не ведеться, усиновлювачами нерідко стають психологічно не готові до цього батьки, внаслідок чого прийомні діти зазнають досвіду відкинутості, нехтування, насильства, тобто фактично ретравматизуються. Наслідки невдалого досвіду усиновлення є деструктивними також і для прийомних сімей та ширшого соціального оточення. Додаткові ризики сирітства у воєнні часи пов'язані з неможливістю встановити точну кількість усиновлених українських дітей, які покинули межі України, – через відсутність на державному рівні належної системи супроводу та контролю сімей усинов-

лювачів.

Що стосується психологічного благополуччя та розвитку дитини, видається за доцільне відповісти шляхом:

• створення міжвідомчого психолого-психотерапевтичного штабу для забезпечення контролю і координації національних та міжрегіональних програм психологічної допомоги дітям;

• запровадження національного реєстру організацій та фахівців (психологів, психотерапевтів, соціальних працівників, соціальних педагогів), які мають відповідну кваліфікацію та готові забезпечувати психологічний супровід сімей з дітьми;

• забезпечення додаткової підготовки та перепідготовки фахівців по роботі з дітьми, які постраждали у період війни та мають ризики травматизації у поствоєнний період;

• формування спеціалізованих ланок з кризової та екстреної психологічної допомоги у складі психологічної служби системи освіти та інших суб'єктів, що опікуються психологічною підтримкою населення;

• реформатування дистанційного навчання в межах Всеукраїнської школи онлайн за рахунок кардинального збільшення частки синхронних форм навчання;

• адаптації освітніх програм і методик до можливих когнітивних та психоемоційних наслідків травми та посттравми у дітей різного віку;

• посилення в освітніх програмах складових (курсів, предметів, семінарів), спрямованих на розвиток соціоемоційної компетентності дітей;

• уведення до освітніх програм національного рівня навчальних курсів з медіаграмотності та управління конфліктами як обов'язкових складових;

• розроблення та впровадження в закладах освіти психологічно обґрунтованих рекомендацій щодо меморалізації (вшанування пам'яті) загиблих під час війни членів шкільної спільноти (учнів, педагогів, батьків);

• підготовки та ухвалення національної програми соціально-психологічного супроводу і підтримки сімей усиновлювачів, опікунів та патронатних сімей з метою забезпечення більш прозорих, контрольованих та стійких практик усиновлення.

На завершення наголосимо, що війна стала важким випробуванням для всього українського суспільства і кожного громадянина зокрема. Дикунство, нелюдська жорстокість, безсоромна брехня, яку явив нам ворог, кинули виклик нашій власній людяності, нашій вірі, найсвітлішим мріям. Результат цієї війни неможливо достеменно прогнозувати, загроза тотального знищення всього живого продовжує нависати не лише над Україною, а й усім світом. Але ми можемо бути абсолютно впевненими, що ця велика біда проявила велич нашого народу, пробудила найкраще і найцінніше в нас – мужність, відвагу, любов до ближнього, солідарність, жагу до життя, прагнення свободи, відданість нашій єдиній, незалежній, прекрасній Батьківщині. Тож маємо всіма силами захищати ці великі, кров'ю здобуті цінності.

Слава Україні!

Пам'яті вченого

**«Людина нібито не літає.
А крила має. А крила має!»**

Цьогоріч 8 травня мало б виповнитися 80 років від дня народження **Савченко Олександри Яківни**.

Масштабність постаті Олександри Яківни визначають її фундаментальні праці у галузі дидактики, методики початкового навчання, її управлінська й організаційна діяльність, створена нею наукова школа, численні підручники, посібники, книги для читання та розвитку дітей.

Діяльність Олександри Яківни визначила цілу епоху становлення вітчизняної освітньої науки. Глибокий вчений, академік-засновник Національної академії педагогічних наук України, заступник Міністра освіти і науки України (1995-2000), віце-президент Національної академії педагогічних наук України, головний науковий співробітник відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України, вона всі сили спрямовувала на розбудову педагогічної науки та освітньої галузі незалежної України. На її підручниках виросло не одне покоління українських дітей, а її основоположні педагогічні ідеї сприяли формуванню фаховості численних українських вчителів.

Олександра Савченко брала активну участь у підготовці законодавчої бази і формуванні стратегії розвитку української освіти і науки у незалежній українській державі. Під її керівництвом і за безпосередньої участі розроблено зміст загальної середньої, зокрема початкової, освіти. Вона є одним із авторів Державних стандартів загальної середньої освіти, концепції 12-річної загальноосвітньої школи.

Вчена створила потужну наукову школу, підготувала 16 докторів і 32 кандидати наук.

Є авторкою педагогічної системи формування пізнавальної самостійності молодших школярів. Опублікувала майже 700 наукових праць. Серед них: монографії «Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів», підручник для студентів «Дидактика початкової освіти», посібники «Сучасний урок у початкових класах», «Виховний потенціал початкової освіти», підручники і методичні посібники з літературного читання, основ здоров'я.

Була незмінним Головою Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології, Головою Всеукраїнської асоціації Василя Сухомлинського. Входила до двох спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій та до складу редколегій низки фахових видань, була членом президії ВАК України.

Савченко Олександра Яківна – Заслужений працівник освіти України, нагороджена Орденом княгині Ольги I, II, III ступенів, Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня, численними державними й галузевими нагородами.

Пам'ять про Олександру Яківну житиме у серцях усіх, хто її знав, а її інтелектуальний доробок увійшов до культурного скарбу нації.

**Лідія ТКАЧЕНКО,
«ОіС»**

¹ Режим доступу: <https://ispp.org.ua/2022/04/23/stan-svidomosti-2022/>

² Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinkv>

³ Режим доступу: https://gradus.app/documents/195/Gradus_Report_War_29032022_w3_ua_final.pdf

⁴ Режим доступу: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1200_ua_042022_v_i_press.pdf

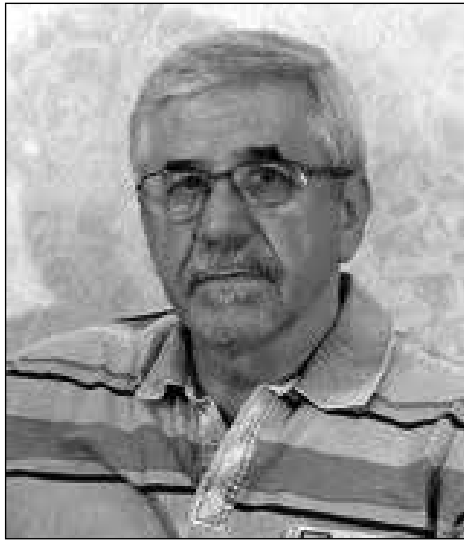
⁵ За даними , Соціологічної групи «Рейтинг» та Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова.

⁶ Режим доступу: <http://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁷ За даними Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова і Gradus Research.

⁸ За даними Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

⁹ Радецька Л.В. та ін. (2020). Особливості проявів бойових стресових розладів у поранених військовослужбовців Збройних Сил України-учасників бойових дій. Медсестринство, 4, 23-26. Режим доступу: <https://ois.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/11868/11220/42005>

Павло ГОРНОСТАЙ,
головний науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України,
доктор психологічних наук,
професор

РОСІЙСЬКИЙ ВАРІАНТ НАЦИЗМУ

Російський нацизм – це сучасне явище, що має ряд особливостей. Він визначається ідеєю вищості російської нації над іншими, насамперед – над українською, якій навіть відмовлено у праві на існування. Він також базується на імперській ідеї, яка існує ще з часів Івана Грозного (як мінімум). Сучасний російський імперіалізм успадкував усі минулі імперські традиції. Тому його можна вважати «гібридною» ідеологією, що є сплавом нацизму і сталінізму. У російському варіанті нацизму імперська ідея є вихідною позицією, що визначає всі інші.

Відмінною особливістю російського нацизму є зміщення акцентів з етнічної основи на лінгвістичну. Якщо Гітлер «захищав» етнічних німців на чужих територіях, то Путін «захищає» не етнічних руських, а російськомовних, маскуючи таким чином нацистську сутність у її первинному сенсі. Етнічність (у вузькому розумінні цього терміну) дійсно не така важлива, тому цей нацизм правильніше називати «російським», а не «русським». Тут набагато важливіша відданість імперській ідеї. Однією з причин є те, що і сам російський етнос, на думку істориків, це сплав різних етнічних складників, де слов'янських коренів майже немає.

Інші нації в імперії повинні мати підлегле становище відносно російської, або зникнути зовсім. Їх вільний розвиток – це загроза єдності імперії, загроза ідеї централізації та підпорядкування тоталітарному центру. Тому тут так важлива русифікація колоніальних територій з опусканням корінних народів до рівня етнічних меншин на власній землі або перетворенням їх на руських. Також проводиться русифікація чужих територій з наступною претензією на них (під виглядом захисту російськомовних). У цьому полягає відоме гасло росіян: «Росія там, де російська мова». Крайньою формою «русифікації» є геноцид інших етносів у вигляді прямого знищення чи депортації з наступним заселенням цих територій росіянами.

Найважливішою особливістю російського нацизму, що впливає з імперської ідеї, є претензія на величну історію. Вона базується на вигаданому уявленні, що Росія походить від Київської Русі, яка мала династичні зв'язки практично з усіма королівствами Європи, а від неї й від Візантії – колиски православного християнства. Цим вона немов би «завойовувала» право називати Москву «Третім Римом», проголошуючи її наступництво від Константинополя («Другого Риму»). Без Русі немає великої історії і немає великої російської імперії. Хто є спадкоємицею Русі – Україна чи Росія – це питання не історії, а геополітики.

Те, що без України (без її території, багатой на ресурси, та славетної історії) немає Російської імперії, розуміли всі російські імператори, це розуміли більшовики. Це розуміє і Путін. Але якщо для етнічних околів російської імперії достатньо лояльності та підпорядкування імперській ідеї, то Украї-

Нацистська сутність путінського режиму

**«Вільна людина неминуче позбавлена безпеки,
мисляча людина неминуче позбавлена впевненості».**

Еріх Фромм

Зараз існує багато оцінок путінського режиму з використанням термінів «фашизм», «путінізм», «рашизм». Останнє поняття характеризує цей режим як російський варіант фашизму. З погляду політичного устрою це правильно. Але у характеристиці ідеології режиму точнішим буде її визначення як нацистської. У цьому вкрай важливо розібратися, щоб перемогти ворога не лише в інформаційному просторі й на полі бою, а й в ідеологічній боротьбі. А ще – аби виробити вакцину проти повторення цієї зарази в майбутньому.

Нацизм – це визнання вищості однієї нації чи етнічної групи над іншою. Або над іншими (навіть над усіма). Приклад – німецький нацизм з його вищістю арійської раси. Поняття «російський нацизм» вже існує у медіа-просторі. Але його не можна плутати з неонацизмом – політичною течією, яка відроджує ідеологію німецького нацизму, що будувався на махровому антисемітизмі. Німецький варіант нацизму (етнічний за своєю суттю) було визнано злочинною ідеологією ще Нюрнберзьким трибуналом у 1946 році. Пізніше ці звинувачення були поширені на расизм – переслідування за расовими ознаками, засноване на ідеї неповноцінності окремих рас.

на це – історичний центр, тому претензії на неї особливі. Без неї вся імперська конструкція розвалюється на шматки. Але для цього вона має зникнути як Україна, як політичний суб'єкт, як реальна спадкоємиця Русі. Воістину – «Свобода або смерть!».

Офіційна Росія визнає на найвищому державному рівні, що Україна не має права на існування як окрема нація, як самостійна держава, що українська ідентичність має бути знищеною. Було проголошено тотальний етноцид. Саме так ворог розуміє завдання «денацифікації» країни, де «нацистами» оголошено всіх, хто бодай який підтримує українську національну ідею. В реальності ж справжній нацизм прийшов «звільняти» Україну від українців, знищувати націю в її країні, звинувачуючи її саму в нацизмі, якого там немає. Це і є блискучий зразок нацизму, який використовує механізм психологічного захисту за типом «проективної ідентифікації».

ПОЛІТИКА НАЦИЗМУ ТА ПСИХОЛОГІЯ ШОВІНІЗМУ

Ідеологія нацизму – це не лише доктрина політичного керівництва рф. Вона має дуже міцне коріння в усьому суспільстві у формі російського шовінізму, яке, власне, і живить агресивну політику. У російському менталітеті завжди було зневажливе ставлення не лише до інших етносів і народностей, що населяли величезну країну, а й до європейців та американців. Але при цьому все переверталося «з ніг на голову» міфами про русофобію, про «кільце ворогів», яке оточувало росію, від яких треба захищатися всіма засобами.

У міжгруповій агресії травми зазнають усі учасники: і жертва, і група-агресор. Це не лише історичні травми агресора, які, власне, є джерелом агресії. Їхніми прикладами можуть бути травма Німеччини після поразки у Першій світовій війні та травма СРСР після поразки у холодній війні (яку Путін назвав найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття). Агресор травмується також власною агресією. Однак переживає цю травму не агресивний авангард великої групи (з ним більш-менш зрозуміло), а решта суспільства, в якому неминує виникають колективні почуття страху, провини та сорому. Ці почуття дрімать у груповому несвідомому і намагаються вийти назовні. Але зустріч з ними (особливо, з провинною та соромом) – важкий і неймовірно болючий процес. Більшість суспільства просто не готова з ними зустрітися, і бореться з ними за допомогою захисних механізмів. Набагато простіше – придушити та заперечувати, а не прийняти, пережити та вийти з цього оновленими.

Ці колективні почуття досить своєрідно переживаються зараз, під час повномасштабної агресії Росії проти України. У соціальних мережах піднімається багато дискусій про колективне переживання провини та сорому. Можна зустріти багато нарікань, особливо від російської аудиторії, що не треба їх примушувати до цих емоцій, мовляв, «ми

ні в чому не винні і не бажаємо ці почуття переживати». Подібні спроби апелювати до почуттів провини та сорому названі навіть «ню-нацизмом», тобто, згідно з уже згаданим механізмом «проективної ідентифікації», носії пасивного шовінізму (прихованого нацизму) приписують його своїм жертвам, повторюючи риторику кремлівської пропаганди.

Насправді неможливо змусити відчувати якісь почуття. Прийняття відповідальності, переживання провини, сорому, як й інші рухи совісті – це особиста справа кожного, як і співчуття. Тут доречно згадати історію майже шести років давності, яка перерукується з тим, що відбувається зараз. 25 грудня 2016 року розбився літак Ту-154 з російськими військовими артистами та журналістами-пропагандистами на борту. Вони збиралися привітати з Новим роком російських військових, які щойно «героїчно взяли» місто Алеппо. Тоді частина українського суспільства висловила думку, що жертви отримали «заслужено», адже загинули не просто пасажери, а активні «солдати та офіцери» інформаційно-пропагандистської війни проти України. Але після цього навіть від ліберально налаштованих росіян пішла хвиля обурення, звинувачення у черствості, відсутності емпатії, почуття гідності, толерантності, вимоги співчувати жертвам катастрофи. Цей примус до співчуття агресору є яскравим проявом імперської зверхності та шовінізму.

ГЕНОЦИД ЯК КІНЦЕВА МЕТА НАЦИЗМУ

Активний прояв політики нацизму з часом, як правило, переходить у практику геноциду (знищення певної групи за етнічними, національними, расовими чи релігійними ознаками). Способами геноциду є такі: вбивство членів цієї групи; нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи; створення членам групи умов, розрахованих на повне чи часткове її знищення; унеможливлення народження дітей в середовищі групи; насильницька передача дітей цієї групи іншій групі. У злочинах Росії в Україні можна бачити всі складові (щонайменше – чотири з п'яти), що, безперечно, може бути використаним у майбутньому Міжнародному трибуналі.

Українська нація вже переживала страшний геноцид, яким був комуністичний Голодомор у 1932–1933 роках. Це був політичний терор комуністичної влади у відповідь на тисячі селянських повстань на території України як спротиву колективізації. Тоді померло від голоду майже 5 млн українців. Голодомор визнали геноцидом 19 держав світу. Труднощі кваліфікувати його саме як геноцид пов'язані з тим, що визначення цього злочину з низки історичних причин було завуженим, і зараз воно потребує доповнення, принаймні соціально-класовими ознаками. Під час Голодомору знищувалися не «етнічні українці» і не «громадяни України»

(тоді такого поняття ще не було), а українське селянство під виглядом боротьби з «саботажем хлібозаготівель». Девіз «Знищимо куркульство як клас!» був реалізований буквально. Так само, до речі, вчинили і з іншими ворожими класами – буржуазією та інтелігенцією, найкращі представники якої пройшли через ГУЛАГ.

Сучасний геноцид в Україні не стався в тих масштабах, які замислювалися лише тому, що не вдалася ідея повного захоплення України. Те, що було у Бучі, Маріуполі та інших окупованих містах та селах – це лише «репетиція» того, що передбачалося зробити скрізь. Доказом є програмна стаття у «РИА Новості» про те, що Росія має зробити з Україною. Якби були реалізовані ті цілі, то наслідки страшно навіть уявити. Кількість жертв обчислювалася б як мінімум мільйонами. Цілоком на кшталт: «Можемо повторити!».

Україна могла увійти в історію як нація, що пережила два жахливі геноциди протягом всього лише одного століття. Був цілком реальний ризик бути стертим з лиця Землі як нація. Але ми зуміли цьому запобігти. А гарантією недопущення цього у майбутньому є повне знищення всіх видів нацизму як ідеології та як основи державної політики.

ДЕНАЦИФІКАЦІЯ

Отже, бачимо, що в російському суспільстві процвітає реальний нацизм і навіть відчувається досить комфортно. У суспільстві, яке вважає себе цілком благополучним. Яке бере на себе право вказувати іншим, яким їм бути, і як їм жити. Або навіть відмовляти іншим у праві на існування. Яке оголосило війну на знищення. Відмовка, що війну оголосило не суспільство, а лише «від його імені», не працює. Чи може людина, яка спокійно живе в такому суспільстві, не бути хоч мінімально зараженою вірусом нацизму? Напевно, відповідь така сама, як і на запитання, чи можна захиститися від нікотину, живучи в прокуренному наскрізь приміщенні.

І росіянам вистачає нахабства, совісті (не знаю, чого ще) звинувачувати в нацизмі українське суспільство, яке не має навіть найменших його ознак. Так, наше суспільство страшенно травмоване війною, людям властиве зашкалювання емоцій та радикалізм. Уникнути цього зараз просто неможливо. Але при цьому ми виявляємо високий гуманізм навіть до агресора (це видно, наприклад, у ставленні до військовополонених). Наше суспільство, незважаючи на величезне лихо, що обрушилося на нього, в лічені години зуміло самоорганізуватися і стати практично монолітним, захищаючи свою землю, свою незалежність, свою національну ідентичність. Суспільство, якому фактично винесли смертний вирок.

Нам важко звикнути до цього театру абсурду, вочевидь в нас не так налаштований менталітет. А тому, напевно, абсолютно риторично прозвучить питання: «Яке суспільство насправді потребує денацифікації?».

А заодно – і демілітаризації.

Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО,
доктор історичних наук,
академік НАПН України,
почесний академік НАМ України,
лауреат Національної премії України
імені Тараса Шевченка,
заслужений діяч науки і техніки України

Михайло Грушевський: «Комбінація Мазепи могла мати будучність...»

В історичному наративі з проблеми суб'єктності України феномен Івана Мазепи посідає ключове місце, а судження про великого гетьмана національних геніїв, зокрема і Михайла Грушевського, мають першочергове значення. Без них абсолютно неможливо осмислити огром, багатолітність, суперечливість і величавість постаті видатного гетьмана України. В історії людства, мабуть, не було іншого національного героя, проти якого впродовж віків було розгорнуто таку шалену кампанію.

Крім антиукраїнської цілевизначеності цієї російської кампанії, в ній було замовчано, забуто або спотворено те, що Мазепа посідав помітне місце в європейській політиці, науці, літературі й мистецтві. Поеми про нього створили Джордж Байрон, Даніель Дефо, Віктор Гюго, Бертольд Брехт, Олександр Пушкін, Володимир Сосюра... Польський драматург Юліуш Словацький написав п'єсу «Мазепа», а Петро Чайковський – оперу «Мазепа». Взагалі у класичній європейській музиці налічується близько 70 творів про Мазепу, в тому числі Сергія Рахманінова, Ференца Ліста, Олександра Даргомижського, Ріхарда Вагнера... Життя й діяльність Мазепи досліджували Вольтер, Проспер Меріме, Сергій Соловйов, Михайло Костомаров, Михайло Грушевський...

Як оцінював Михайло Грушевський Іпостать Івана Мазепи, можна дізнатися в окремих спеціальних дослідженнях¹, а його власна характеристика історичної постаті видатного козацького ватажка висвітлена в спеціальних публікаціях: «Шведсько-український союз 1708 р.» (1909); «До портрета Мазепи» (1909); «Виговський і Мазепа» (1909); «Ще до портрета Мазепи» (1910); «Мазепинство» і «богданівство» (1912). Зосереджуся на визначальних оцінках ученого про гетьмана, що дасть можливість співставити їх із висловлюваннями щодо Мазепи Тараса Шевченка.

З розмислів Грушевського випливає, що Мазепа, кажучи сучасною мовою, кардинально змінив зовнішньополітичний курс держави, у чому не було нічого надзвичайного, тим паче зрадницького. Він мав на те вагомі причини. Сам гетьман у листі до полковника Івана Скоропадського в жовтні 1708 року писав, що «ворожа нам здавна сила московська» прийшла в Україну «не боронити нас від наступу тих-таки шведських військ, але вогнем, грабунками і немилосердним мордуванням прийшла руйнувати, а міста відбирати в своє посідання». Мазепа переконував у тому, що «московська потенція безсилна і невоєнна, завжди втечею рятується від непоборних шведських військ», і покладав надію на те, що саме Карл XII «завжди оборонить (Україну – В. М.) щасливою зброєю від того московського тиранського іґа Вітчизну нашу Малоросійську і Запорізьке Військо звільнить...».

Навіть найближчий прибічник Петра І Олександр Меншиков, який надзвичайно жорстко розправився з прихильниками Мазепи, про самого гетьмана й перехід його на бік Карла XII сказав так: «Сіє вчинив то не для однієї своєї особи, але для всієї України». У мемуарах нюртемберзького герцога Максиміліана Емануїла, виданих іще 1730 року, було підкреслено історичну зумовленість політики Мазепи: «Козаки – це вільний народ, який не хоче коритися ні Польщі, ні Москві, тому вони постійно борються за свої права і привілеї, що, власне, і стало причиною переходу Мазепи до шведів».

Микола Костомаров, який дуже жорстко засуджував українського гетьмана і вважав його «надзвичайно брехливим», усе-таки не наслідився звинуватити його у зраді України: «Мазепа за вихованням і моральними поняттями дійсно був поляк до кісток, але щоб він був відданий політичним намірам Польщі до готовності жертвувати їм своєю отчиною, на це немає ніяких даних, і, навпаки, все показує, що Мазепа, як малорос, плакав і пестив у собі бажання політичної незалежності своєї батьківщини...». Український історик Михайло Брайчевський наголошував: «Гетьмана звинувачували, ніби він хотів повернути Україну під магнатське панування в рамках Речі Посполитої; інші

закидали йому прагнення встановити тут шведську верхність. Поширювались і плітки особистого кшталту, – мовляв, він мріяв в обмін за Україну стати князем вітебським і т. д. Але всі ці приписувані гетьману заміри позбавлені глузду: вони б означали для Мазепи зраду самого себе».

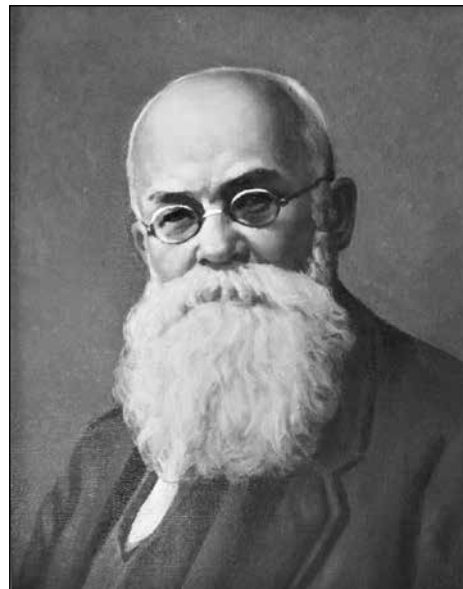
Навіть не заглиблюватимусь в односторонню позицію більшості іноземних (окрім, зрозуміло, російських) авторів. Скажімо, професор Лондонського університету Р. М. Гаттон зауважив: «Мрією Мазепи було звільнити Україну від російського ярма». Німецький історик Отто Гайнц писав: «Перемовини, які вів Мазепа, мали за мету з допомогою шведського короля звільнення з-під московського ярма».

Утім і зворотний бік лику гетьмана Мазепи добре відомий. 2007 року опубліковано документальний збірник «Гетман Іван Мазепа. Документи із архивних зібрань Санкт-Петербурга. Вып. 1. 1687–1705 гг.». У ньому вміщено численні Грамоти Петра І Мазепі – «нашогоцарського величєства подданому, Войска Запорожского обох сторон Днепра гетману и славного чина Святого апостола Андрея кавалеру Ивану Степановичу Мазепе и всему Войску Запорожскому». А ще – листи Івана Мазепи до Олександра Меншикова, що закінчувалися незмінно: «Вашой вельможности всего добра зичливийприятель и брат Иоан Мазепа гетман рукою власною». Гетьман отримував від Петра І численні милості, знаки особливої, щирої довіри. Чого вартий лише вручений йому ще 1700 року перший найвищий російський орден Андрія Первозванного (його кавалерами серед російських підданих одночасно могли бути не більше 12 осіб).

Хоча, скажімо, відомий дослідник і письменник Валерій Шевчук обґрунтовано показав, що не Мазепа зрадив царя, а цар Мазепу, бо всі права України нещадно потоптав. У цьому дусі писав і Володимир Сосюра у поемі «Мазепа»:

**Союз військовий він зламав,
Що склав Богдан із Олексієм
Як рівності й братерства вияв.
Він шляху золотом обсіяв,
Народ позбавивши всіх прав,
І по Вкраїні «з ласки трона»
В містах поставив гарнізони.**

Михайло Грушевський понад сто років тому, тобто задовго до інших, науково точно зафіксував унікальність Мазепино феномену в обох іпостасях – темній і світлій: «...Взагалі погляди на Мазепу як на людину зісталися непохвальні і неприємні; але як історичний діяч, як ідея – він був окружений високою почесною – старшинські, інтелігентські і півінтелігентські доми закаресили портретами проклятого гетьмана і українські патріоти складали високу шану його пам'яті» [1, с. 201].

Наведу, здається, найбільш яскравий приклад. Сучасник Михайла Грушевського письменник Мусій Кононенко у вірші «Мазепа», написаному через два століття після смерті гетьмана, сам того, певно, не відаючи, відобразив науковий висновок ученого: «Да здрастуют Мазепи! / Як символ волі це ім'я / Лунало б без упину...». Віра поета не була бездумною, сліпою, він вважав, що Мазепа «За Рідний Край ішов на все – / На хитрощі, на зваду!» Свій вірш Мусій Кононенко закінчив невідпородною впевненістю: «Тільки Мазепинська любов / Україні допоможе!»

Мазепа як ідея та символ! Прекрасна тема для сучасної монографії та нового прочитання діяльності гетьмана!

Нагадаю, до речі, що здобута мною в Державному архіві Російської Федерації (Ф. 63, 1914 р., спр. 1765) поліцейська справа має таку точну й промовисту назву: «О руководителе мазепинского движения профессоре Львовского университета Михаиле Сергеевиче Грушевском и др.».

У наш час особливо виразно звучить відчайдушна теза Богдана Лепкого про кінцевий результат споконвічної, невідворотної, смертельної ворожнечі між Україною і Росією: «Два світи, два інші світогляди, дві культури, котрі важко звести до купи, як важко помирить воду з вогнем. Між ними мусить іти бій, поки один із противників не ляже переможений, знесилений і надовго несподібний до дальшої боротьби».

Проте в історичних реаліях сьогодення, настоящих на ядерній загрози, в такому бою «лягти переможеним» може цілий світ...

На превеликий жаль, Росія не почула, не захотіла почути голос уже незалежного українського народу, сублімований національним класиком Дмитром Павличком на початку нинішнього століття у нещадному до московитів вірші «Пам'ять» (2002):

Ми вас не любимо, та жити
Потрібно так, щоб ворожда
Нас не спалила...

Більше того, російські вороги українства нині дають, кажучи словами Грушевського, «генеральну битву нашому національному життю»:

«Українство кінець кінцем її виграє, се ми знаємо. Але утрати її будуть великі, се ми бачимо. І розстрілюються в ній не тільки люди, а й ідеї. Руйнуються не тільки міста, а й традиції. Багато згоріло вже в сім великим огні, і ще згорить. Люди вийдуть з нього нові й новими очима глянуть на світ» [2, с. 91].

Враження таке, що це написано буквально в наш час...

В умовах війни Московщини проти України Дмитро Павличко жорстко сформулював імператив української відповіді:

**Нас живих і мертвих бити буде
Братньо так – смертельно, з-за плеча,
Доки ти не встроиш їй у груди
Кованого, братнього меча.**

Повертаючись до часів Івана Мазепи, наведу один із переказів шведсько-української угоди, укладеної гетьманом Бахмачі воєни 1708 року (оригінал не зберігся). Вона нібито фіксувала, що Україна з обох боків Дніпра мала бути на вічні часи вільною від усякого чужоземного володіння. Передбачалося, що союзні держави – Польща та Швеція – не претендуватимуть на владу над Україною, на стягнення з неї прибутків та податків і зобов'язуються не осаджувати залогами українських фортець, здобутих від Москви. Навпаки, вони мали підтримувати Україну в повній цілості й не дозволяти гнобити її. Кордони, закони, права, вольності, привілеї мали зберігатися навечно. Союзники обіцяли не ставити нових укріплень на українських землях і не дозволяти робити це іншим, «аби Україна вічними часами свободно уживала своїх прав і вольностей без усякого уцербку».

Цей переказ явно прекраснотушний, утім очевидно, що угода принципово відрізнялася від достоту кабальних для України договорів із російським царем у бік її суверенності, незалежності. Грушевський зазначав: «Се може служити за характеристику бажань і змагань Мазепи та його однодумців в сім моменті. Та скоро вони мусили переконатися, що помилилися в своїй рахубі».

Вчений хоч і називав гетьмана «славною Іваном Мазепою», виявив його прорачунки й слабкі сторони. Зокрема, він особливо наголошував, що, маючи сильну владу в Україні, Мазепа не потурбувався про те, щоб забезпечити довіру свого народу. Сподіваючись на загальне невдоволення «москалями» й московським режимом, гетьман думав, що завжди «встигне підняти Україну на повстання проти Москви», але забував, що в очах українського народу він довгі

¹ Див.: Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в працях М. Грушевського // Іван Мазепа і Москва. К., 1994. С. 147–163; Пирич І. Носитель державної української ідеї // Київ. старовина. 1995. № 6; Кресін О. В. Мазепа і мазепинство в науковій спадщині М. С. Грушевського // Михайло Грушевський і сучасність: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 130-річчю від дня народження М. С. Грушевського. К., 1998. С. 32–34; Жуковський А. Гетьман Іван Мазепа в оцінці М. Грушевського // Укр. іст. журн. 1998. № 6. С. 134–145 та ін.

роки сам був невіддільним від ненависного режиму. У статті «Шведсько-український союз 1708 р.» Грушевський привернув увагу до того, що союз Мазепи з Карлом XII був довершений тоді, коли вся політична доля Російської держави була поставлена на карту, і запобігти наслідкам цього небезпечного союзу, який міг дати шведському королеві нову, незвичайно сильну безпеку для Московщини – це ставало для неї питанням буття і небуття. Тому цар Петро і його помічники розвивають незвичайну енергію, нестримну в помислах, непереступну в засобах, щоб паралізувати українську суспільність і народні маси та відвернути їх від гетьмана й розпочатої ним політичної комбінації. Вирішено було дискредитувати в очах народу самого гетьмана і вибрану ним політику, зогидити, збездістити її якнайгірше. Заразом заходилися відстрашити людину, стероризувавши вилами всієї можливої люті на всіх причасників сеї нової політики, яких тільки могло дістати до своїх рук московське правительство. Перехід Мазепи до шведського короля і союз з ним було представлено народові ділом незмірно підлим і плюгавим. А суспільність не знайшла у себе досить критицизму супроти всіх обвинувачень і погроз, які лунали не тільки з боку царського, а і з боку гетьмана Мазепи та його старшини, і навіть з боку української церкви. Особливо важку і сумну роль відіграло тут духовенство, ставши послухним знаряддям царської політики... [3, с. 123–124].

За словами Грушевського, «Мазепа став для народу “проклятим”, завдяки церковній анатемі, і таким зістався в народній традиції...» Була вміло прищеплена офіційна характеристика, що Мазепа все зробив не з любові до України, а, кажучи словами маніфесту Петра I, «для собственной свой тщетной славы и властолюбца учинил»... [3, с. 126]. Учений, як ніхто інший, розкрив цю переможну всеімперську інформаційну кампанію «скаженого Петра» (Шевченко)...

Та в Україні залишалися послідовні шанувальники Мазепи. Наведу такий яскравий факт. Лохвицький протопоп Іван Рогачевський, який за свої симпатії до гетьмана у 1712 році був засланий на Соловки, говорив: «Наш Мазепа святий і в небі буде, а ваш цар не буде в небі»².

Знову звернуся до великого українця Мусія Кононенка, який на російські звинувачення патріотів у мазепинщині, різко й гордо відповідав:

Мазепи ми... Коли б то всім Мазепами нам стати Коли б то кожен міг із нас За край свій помирати!

У концентрованому вигляді оцінку Грушевським політики Мазепи зустрічаємо в статті «Виговський і Мазепа»: «Політику Мазепи стріло повне фіаско. Трудно навіть сказати, як би поставилися до його автономних змагань ширші круги української суспільності, бо їм, властиво, не лишалося ніякої можності самоозначення. Було очевидно відразу, що сей останній курс старого гетьмана був пропашний. Його лояльна політика, яку він тягнув до останньої хвилі, понищила всі ті опорні точки, на яких міг би опертися український рух проти московської зверхності, а тяжка рука петровського режиму, що налягла зараз на Україну, перегородивши всі дороги для поширення Мазепиною “измены”, не лишала місця для ніяких вагань. Крах був неминучий вже наслідком сих, чисто зверхніх причин, не кажучи про внутрішній розділ між старшинською верствою автономістів і народною масою...

Полтавська перемога закопала Мазепу і мазепинців з їх планами, підірвала глибоко й автономні змагання українські взагалі, що більше вже не здобулися на ніяку серйозну акцію політичну в тім давнім стилі, на проголошення української державної ідеї ще коли-небудь.

Вдумуючися в тодішню ситуацію, приходжу до переконання, що, властиво, комбінація Мазепи могла мати будучність, якби не викопав їй могилу сам Мазепа своєю боязкістю, якби не задавила її перемога Петра під Полтавою» [1, с. 394, 395].

Чи ж могли справдитися в історичній практиці надії непокірливого гетьмана? Історія не терпить умовного способу. Напевне, все було б зовсім не легко, не гладко й не безкровно. Проте, знаючи, що відбувалося з Україною вже по Мазепі, можна припустити, що шлях її до визволення й незалежності міг бути значно коротшим, ніж більш як три століття після подвигу гетьмана.

Наукову методологію та визначальні висновки Михайла Грушевського в Україні застосовано лише з 90-х років минулого століття, коли легалізувалася так звана буржуазно-націоналістична точка зору на діяльність Мазепи. А на початку нового століття й тисячоліття мною було висловлено таке:

«Лише в 90-х роках минулого століття Мазепа був реабілітований в Україні в офіційному протоколі, науковій і художній літературі. Проте справжнє повернення гетьмана до свого народу відбулося, на мою думку, після виходу фільму Юрія Іллєнка “Молитва за гетьмана Мазепу”³.

Пишу так, добре розуміючи, що це кіно радше елітне, ніж масове, і пересічний глядач навряд чи сприйме його експериментальну естетику... Повернення Мазепи ніяк не пов'язане з тим, що саме режисер Іллєнок, як писали деякі критики, спробував нарешті “відновити історичну правду”. Насправді цю роботу задовго до нього проробили відомі науковці й письменники...

Справжнє повернення гетьмана Мазепи стало можливим тому, що навіть супермодерні сюрреалістичні сцени за участю Богдана Ступки наповнилися найглибшим психологізмом і найвищим реалізмом. Майстер органічно й правдиво передав багатолікості, велич і патріотизм гетьмана, його безмежну любов до України. Не бачу нічого надзвичайного в тому, що фільм про таку незбагненну й суперечливу постать викликав стільки суперечок. Дивно, якби було інакше» [4, с. 229, 230–231].

Хтось може сказати, що я перебільшив тоді зі «справжнім поверненням гетьмана

Мазепи» в Україну... Та насправді й через два десятиліття вважаю так само. Вдивимося і задумаємося нарешті в Іллєнкову «Молитву за гетьмана Мазепу». Як історик, відзначу, що у фільмі немає принципово нових історичних фактів, а надто серйозного документального забезпечення. Водночас як українець, як емоційний глядач, пам'ятаючи знамените «Не вірю» Костянтина Станіславського, хочу впевнено заявити: «Вірю!». Вірю режисерові Юрію Іллєнку і Ступчині Мазепі в найголовнішому: **їхня молитва за гетьмана Мазепу є молитвою за незалежну Україну, віками омріяну українським народом.**

На жаль, через технічну незавершеність фільму (відсутність якісного озвучення), внутрішні чвари в українському політичному й мистецькому середовищі, тиск із боку Міністерства РФ, який назвав історичний фільм «антиросійським», унікальний твір Юрія Іллєнка і Богдана Ступки⁴ не дійшов до широкого глядацького загалу. Втім і нова версія повнометражної картини, завершена на початку 2010 року (багатоканальний звук, закадровий коментар Юрія Іллєнка), ситуацію не змінила – «Молитва за гетьмана Мазепу» залишається фактично непрочитаною в українському народно-масовому просторі. Непривабливий приклад ігнорування державцями кількох наборів справи державної ваги. Ця проблема не лише культурологічна, а й екзистенційна, бо тісно пов'язана з кінематографічним осягненням духовних сенсів національної ідентифікації, суб'єктності держави, передачею сутнісної історичної інформації через зорові образи, протистоянням російським маніпуляціям із національними смислами...

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Твори: у 50 т. Т. 2: Суспільно-політичні твори (1907–1914). Львів: Світ, 2005. 704 с.
2. Грушевський М. Твори: у 50 т. Т. 4. Кн. І: Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918). Львів: Світ, 2007. 432 с.
3. Грушевський М. Твори: у 50 т. Т. 8: Історичні студії та розвідки (1906–1916). Львів: Світ, 2007. 776 с.
4. Грушевський М. Твори: у 50 т. Т. 23: Монографічні історичні праці/ упоряд., передм. М. Капраль, А. Фелонюк. Львів: Світ 2014. 602 с.

У Республіці Польща вийшла з друку нова монографія українських вчених-філософів

Рецензія на книгу «Wasył G. KREMIEN, Włodimir W. ILJIN. Człowiek wobec wyzwań cywilizacji: Od przeszłości do przyszłości». Przetłumaczyli František ŠLOSEK i Jaroslav NAHLIK. Kraków : Wyższa Szkoła Pedagogiczna Komisji Edukacji Narodowej. 2022. 330 s. / Кремень Василь, Ільїн Володимир. Людина у викликах цивілізації: від минулого – до майбутнього : монографія. Переклад Франтішек Шльосек і Ярослав Нахлік. Краків : Вища школа педагогічна Народної комісії освіти. 2022. 330 с.»

У Республіці Польща вийшло з друку знакове видання – Wasył G. KREMIEN, Włodimir W. ILJIN «Człowiek wobec wyzwań cywilizacji: Od przeszłości do przyszłości», 2022 (монографія Василя КРЕМЕНЯ і Володимира ІЛЬІНА «Людина у викликах цивілізації: від минулого – до майбутнього»).

Подія видання перекладу монографії академіка НАН України і НАПН України **Василя Кременя** і члена кореспондента НАПН України **Володимира Ільїна**, що стала символічною під час війни РФ з Україною, була запланована заздалегідь. Це вже не перша монографія Василя Кременя, видана у Польщі. Попередньо виходили «Filozofia edukacji» (2008), «Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni» (2011). Тому польські науковці мали змогу простежити розвиток філософсько-освітньої думки України на прикладі розмислів одного з провідних філософів сучасності, академіка Василя Кременя, активного провідника ідеї і практики входження України в цивілізацій-

ний простір Західного світу в останні десятиліття.

Презентована монографія відомих філософів демонструє актуальність розмислів про долю людини в сучасному світі. У монографії чітко прослідковується декларована академіком Василем Кременем ідея людиноцентризму. Проблема людини – завжди актуальна філософська проблема, тому сама історія розвитку філософської думки в цій царині надзвичайно цікава і важлива. Авторі ж надають особливе значення аналізу співвідношення «людина – цінності», наголошуючи систему цивілізаційних цінностей, що обумовлюють мету та сенс життя людини.

Значну частину монографії присвячено осмисленню діяльності й цінностей людини в сучасну епоху – суспільства знань, інноваційних технологій, глобалізації та інформатизації і мережного спілкування, НБІКС-технологій і першості розвитку особистості й освіти.

Потрібно зазначити затребуваність моно-

графії, оскільки філософія людиноцентризму, з позицій якої автори ведуть розмисли, дає відповіді на виклики сучасності. Саме тепер людиноцентризм прагне визначити нові цінності життєдіяльності людини, що відповідають запиту інформаційно-технологічної епохи та надбанням традиційної культури. Саме філософія людиноцентризму акцентує на неперехідних цінностях та пропонує новий тип розуміння та світогляду, дотичних до вищих смислів життя.

Потрібно зазначити й солідне видавниче та поліграфічне оформлення видання, зроблене не лише професійно, а й з душею і смаком – художні заставки глав і колонтитулів, виключення цитат, широкі береги, тверда обкладинка з припресовкою. Разом воно складає синтез як інтелектуального задоволення при читанні монографії, так і праксеологічну потребу, що завжди з ним поєднана.

Вважаю, що науковці, аспіранти, студенти і всі, кого цікавлять питання смислу життя,

людського існування і перспектив їх осягнення, знайдуть багато відповідей на запити сучасного життя.

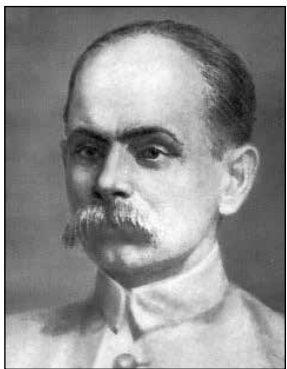
Зоя СКРИННИК,
професор кафедри філософії
Львівського національного
університету імені Івана Франка,
доктор філософських наук, професор

Олександр МІХНО,
директор
Педагогічного музею України,
доктор педагогічних наук

В умовах воєнного стану, в час випробувань для нашої країни і нації ми продовжуємо рубрику «Педагогічний календар 2022», присвячену видатним постатям в історії української освіти, науки та культури, вшануванню особистостей, які зробили значний внесок у розвиток педагогічної науки, у становлення державності України.

140 років від дня народження Кирила Стеценка (1882–1922), українського композитора, диригента, педагога

Народився Кирило Стеценко 24 травня 1882 в селі Квітки (тепер Черкащина) в сім'ї художника-самоука. Навчався в Софійській духовній школі, Київській духовній семінарії, музичному училищі російського музичного товариства та Музично-драматичній школі Миколи Лисенка. Мешкав і працював у Києві, Білій Церкві, Тульчині, Тиврові, Олександрівську-Грушевську, Голово-Русаві, Ямполі, Вінниці та Веприку.

Значне місце у житті Кирила Стеценка займала педагогічна діяльність. Його прізвище вже за життя називали серед прізвищ відомих музичних педагогів. Попри короткий вік (39 років), композитор провадив активну педагогічну практику, зробивши оригінальний внесок у національну методику викладання музики та співу: він досліджував проблеми цілісної системи музичного виховання – від дошкільних закладів до вишів. Тісного спілкуючись з учителями народних шкіл

Травень 2022. Постаті

К. Стеценко збагнув специфіку й потреби шкільної музичної освіти, зокрема великої уваги надавав музично-естетичному вихованню дітей у початковій школі. Він вважав, що для розквіту української культури та мистецтва, треба підготувати наукових дослідників народної творчості, провідників культури в широкі маси народу – передусім через школи.

З 1902 К. Стеценко керував семінарським хором. Після закінчення семінарії працював учителем у Київській церковно-вчительській школі, згодом викладав спів у школах в Олександрівську-Грушевську, Білій Церкві, Вінниці, а потім у Києві, працюючи вчителем семінарії. Писав хорові твори, деякі з них виконувались студентським хором Київського університету. З 1910 викладав церковний спів у Тиврівському духовному училищі.

Митець брав активну участь в організації музичного життя і музичної освіти в Києві, організував кобзарську школу. Працював у музичному відділі Міністерства освіти, з 1919 керував музично-хоровою секцією музичного відділу «Дніпросоюз» (Київ). Був ініціатором та організатором мандрівних хорових капел, з однією з них концертував на Поділлі. Дбав про покращення справ з фотодруку та бібліотечної справи.

Викладав у Музично-драматичному інституті ім. Лисенка, був одним з організаторів Всеукраїнського музичного товариства ім. Леонтовича, організатором і учасником багатьох шевченківських концертів. З грудня 1920 року проживав у с. Веприк на Київщині, де 29 квітня 1922 пішов з життя у розквіті творчих сил (захворів на тиф і не зміг подолати хворобу).

Кирило Стеценко – батько композитора і скрипаля Вадима Стеценка (1814-1984), дід скрипаля Кирила Стеценка (нар. 1953).

Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» 140 років від дня народження Кирила Стеценка відзначається на державному рівні.

120 років від дня народження Йосипа Каракіса (1902–1988), українського архітектора, художника, педагога

Йосип Каракіс народився у місті Балта (нині Одеська область) 29 травня 1902. У 1909–1917 навчався у Вінницькому реальному училищі. Одночасно відвідував рисувальний клас Абрама Черкаського (учня Олександра Мурашка та Миколи Пимоненка), який на схилі віку подарує учневі книжку про себе з проникливим написом: «Дорогому Йосипу Юлійовичу та його сім'ї від старого вчителя та друга, 3.XI.1966». За два роки до смерті Каракіс додав до напису: «Скромного, талановитого, всім відомого художника – мого першого вчителя – не забуду до останнього подиху».

З 1918 Каракіс працює художником-декоратором у Вінницькому міському театрі (трупя Гната Юри, Амвросія Бучми, Михайла Крушельницького). З 1921 – художник Вінницького губполітпросвіту (у комісії з охорони пам'яток). Тут він формує для Вінницького музею картинну галерею та бібліотеку із зібрання княгині Браницької у Немирові. У 1922 вступає на юридичний факультет Інституту народного господарства, у 1923 – на живописний факультет Київського художнього інституту, одночасно працюючи театральним художником; у 1925–1926 навчається під керівництвом Миколи Бурачека, одного із засновників (і президента) Української державної академії мистецтв. У 1925 переводиться з третього курсу живописного факультету на перший курс архітектурного, який і закінчує в 1929.

В інститутських викладачів Й. Каракіс пройшов повною мірою не лише теоретичну, а й добру практичну школу. Про своє ставлення до вчителів він залишив такий запис: «Кожен з нас віддав себе сповна нашій професії. Прикладом цього були наші вчителі. Фактично, на схилі років ми можемо оцінити їх по-справжньому. Це найвизначніші фахівці архітектури нашої країни: О. Вербицький, В. Риков, П. Альошин, М. Даміловський, Ю. Соколов, Д. Граве, Г. Зейберліх, В. Меллер, С. Колотов та ін., які для нас дорогі так, як батьки – своїм дітям, і добра пам'ять про них залишиться на все життя».

З 1931 Й. Каракіс – позаштатний асистент кафедри архітектурного проектування Київського будівельного інституту, з 1933 – доцент цієї кафедри. З 1963 по 1976 – керівник відділу проектування шкільних будівель КиївЗНДІЕП (зональний науково-дослідний і проектний інститут).

Про ставлення до свого педагога його учнів свідчить такий факт. У 1982 учні Каракіса (І. Рудіна, К. Слівак, В. Качин) подарували йому світліну, де вони фотографовані на тлі «київського хмарочоса» – однієї з будівель свого вчителя (житловий будинок

біля входу в метро «Арсенальна»). На звороті напис: «Дорогому вчителю, майстру, другу, чий талант і працелюбність завжди були для нас недосяжним зразком».

Йосип Каракіс – автор десятків будівель, які стали згодом пам'ятками архітектури і ряду типових проектів. В цілому, за його проектами побудовано понад 4500 шкільних будівель (будівництво продовжується і понині).

Помер Й. Каракіс 23 лютого 1988. Похований на Байковому цвинтарі поряд з матір'ю¹.

Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» 120 років від дня народження Йосипа Каракіса відзначається на державному рівні.

150 років від дня народження Костянтини Малицької (1872–1947), української письменниці, педагогині

«Боротьба за виховання національної еліти – боротьба за майбутнє народу, а майбутнє має лише той народ, який розвиватиметься на своєму ґрунті. Вся система шкільної освіти повинна бути пройнята національним духом». Ці слова належать Костянтині Малицькій, яка народилася 30 травня 1872 в селі Кропивник (нині – Калуський район Івано-Франківської області).

У 1889 майбутня педагогиня і письменниця закінчила Станиславівську державну гімназію і продовжила навчання у Львівській державній семінарії. У 1892 отримала диплом народної вчительки і повернулася на Станиславщину, у Галич, де пропрацювала вчителькою 11 років. Потім учительвала у п'ятикласній школі села Лужани неподалік Чернівців, де познайомилася з редакторами газети «Буковина» Я. Веселовським і журналу «Промінь» І. Герасимовичем, який запропонував їй увійти до складу редколегії, приятелювала з Є. Ярошинською, та О. Кобилянською.

Літературну діяльність розпочала у 1896 першими віршами у журналі «Дзвінок». Потім її твори публікувались у виданнях «Світ дитини», «Молода Україна», «Нова хата», «Промінь», «Учитель», «Рідна школа» та ін. Авторка збірок віршів та оповідань «Малі герої» (1899), «З трагедії дитячих душ» (1907), драматичних сценек «Під нову зорю» (1906), «В лісі» (1913),

«Вінок на могилу Шевченка» (1914), «Козацькі діти» (1914), «Русалка Дністрова» (1914). Використовувала псевдоніми Віра Лебедова, Стефан Горський, Віра Кропивницька, Чайка Дністрова. Перлиною творчості К. Малицької став вірш «Чом, чом, земле моя» (1904).

З 1906 і до початку Першої світової війни редагувала журнал «Дзвінок», працювала в педагогічних товариствах «Рідна школа», «Крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю» та активно співпрацювала з «Просвітою». Педагогічну працю поєднувала з участю в жіночому русі. За її активної участі в 1908 на основі об'єднання «Клубу русинок» та «Кружка українок» було створено нове товариство «Жіноча громада».

Після захоплення Галичини російськими військами її арештували і у травні 1915 відправили в Красноярськ, а звідти – по Єнісею в Тунгуський край. Згодом вона писала: «Єдиною нашою провинною було, що ми „мазепинці“, і не вітали російській армії хлібом-сіллю». Покарання відбувала в поселенні Пінчуга над Ангараю. Після Лютневої революції 1917 К. Малицькій вдалося вирватися з глушини, якийсь час вона проживала в Єнісейську, потім у Красноярську, де організувала школу ім. Івана Котляревського, була в ній першою вчителькою та директоркою. У 1921 стараннями К. Малицької та її учнів школа дала в Красноярську перший український Шевченківський концерт. Того ж року вона змогла повернутися до Львова, де енергійно взялася до роботи в школі ім. Т. Шевченка, яку згодом очолила.

З 1930 до 1939 К. Малицька – член редакції журналу «Нова хата». В цей час К. Малицька захопилася кооперативним рухом, створила крамниці для фінансової допомоги освітянам, працювала в психотехнічній секції, яка запровадила в школах тестування, анкетування. У 1934 за її безпосередньої участі було підготовлено понад 500 тестів для визначення в учнів ступеня концентрації їхньої уваги, абстрактного мислення, зорової та вербальної пам'яті, вміння орієнтуватися в просторі.

З 1944 працювала у Львівській бібліотеці АН УРСР (нині – Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника), де уклала бібліографію української дитячої літератури.

У січні 1947, повертаючись з роботи, вона впала і зламала ногу, довго пролежала на холодній землі й захворіла. Померла К. Малицька 17 березня 1947, похована на Личаківському цвинтарі поряд з могилою матері.

Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» 150 років від дня народження Костянтини Малицької відзначається на державному рівні.

¹ У підготовці цього тексту використано статтю Андрія Пучкова «Киевский архитектор Иосиф Каракис: К вопросу о ковке мастера в тиглях советской эпохи» (МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. 2013. Вип. 9. С. 176–209).